

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

ՀԱՅ ԵՐԵՒԵԼԻՆԵՐՈՒ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ, ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐԸ, ՋԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵԻԼՆ. ԵԻԼՆ.

1512-1912

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ 400 ԱՄԵԱՅ ՅՈՒԵԼԵԱՆԻ ԱՌԻՓՈՎ

ԳԵՂԱՐՈՒԵՏՏԱԿԱՆ ՇՔԵՂ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՄԲ

ԿԱԶՄԵՑ

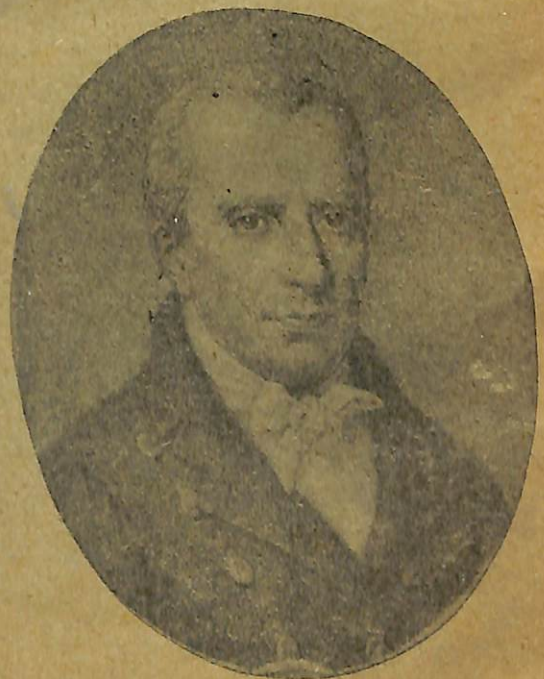
Վ. Գ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

ՊՐԱԿ ԻԹ. 29

ԸՆԴՈՒՆՎԱԼՈՒԹԻՒՆ

139.	Պօղոս Պատրիարք Գրիգորեան Շար. 6	պատկեր
140.	Աղա Մկրտիչ Ս. Մուրաան	
141.	Սամուէլ Մուրաան	2 »
142.	Ռաֆայէլ Ղարաման	2 »
143.	Ղազար Կաթողիկոս Ճանկեցի	1 »
144.	Տ. Մարտիրոս քնյ. Նիկողոսեան	3 »

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ

Վ. ԵՆ Պ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ ԵՂՐԱՐԳ

Կ. ՊՈԼԻՍ

Յպագրութիւն ՇՍ.ՆԹ. Ղալաթիա

1912

Սամուէլ Մուրաան

92
-36

Գումարումները որոնք տեղի կ'ունենային
 երբեմն Պէգճեանի և երբեմն Գրիգոր Ամիրա Պալ-
 եանի տունը, տեւեցին 1820 Յունվարի վերջե-
 րէն մինչև Ապրիլի սկիզբները և վերջապէս
 զոյացաւ համաձայնութիւնը երկու կողմէ փոխա-
 դարձ զիջողութիւններով և գրի առնուեցաւ :
 Ամիրաները ստորագրեցին զայն և ներկայացու-
 ցին Պօղոս Պատրիարքի որ ժողովի հրաւիրեց
 Պոլիս գտնուող բոլոր եկեղեցականները, որոնց
 մէջ կը գտնուէր նաև Կիլիկիոյ Կիրակոս Կաթո-
 ղիկոսը :

Սոյն եկեղեցական ժողովքը որքան որ ալ

ՕՐԷՑՈՅՑ

1817 ամ ՏՆ. և Թրոյս
 և մ ԿՇ :

Որ ցուցանէ ԳՏՕ. և ԳՊԱՍ
 Ըստ կարգադրութեան մեր
 նր Եկեղեցւոյ :

Այլ և զեռեկէն առաջ ալ
 գոց ի և բոլոր ժողովրդի մոտ
 ի սկզբնուէր և զընտան յի ըստ
 աստեղծութիւն : սակայն յերե-
 կոյէ յերեկոյ 24 ժամ ռեւելով :
 Ի այց գտնու ըստ ամսոյն տունկաց
 յի յի Եր 18 ժամ անցանեալ
 զկտր և Կթ ռեւելով :

Ի Գործաւ 2 րոսմանս 85 ԳՕ
 Զոյի հանձնարարութեամբ Աճի Եղի
 Երպոսի և Գարան վարդա-
 պետի և բարձրատա
 Պատրիարքի սնդրի
 անուսրուեցաւ :

Ի ԿՈՍՏԱՆԻՆՈՒ ԳՕԼԻՍ
 ի Մատթեոս Իպրէ :

340. — Պօղոս Պատրիարքի օրով հրատարակուած
 1817ի օրացոյցը

Նուննար ինքնին հարկ եղած ձեռնհասութիւնը
 և կրօնական հեղինակութիւնը, սակայն երկպա-
 ռակութեանց բարձման փափաքով որոշեց որ
 հայ եկեղեցին ձեռնադրութեանց միջոցին չնզովէ
 Քաղկեդոնի ժողովը և Լեւոնը : Պատարագի մէջ
 չյիշուին Յովհան Որոտնեցին, Գրիգոր և Մով-
 սէս Տաթևացիները : Յանկացողներուն համար
 վերջին օժման իւրը կարենայ գործածուիլ և ին :
 Նոյն տարւոյ Ապրիլ 18ին Մայր եկեղեցւոյ
 մէջ փառաւոր հանդէս մը տեղի ունեցաւ որոյ
 միջոցին հայ եկեղեցւոյ գերկը վերադարձան Հ.
 Մետրոպ Սղաճըրաղեան և ուրիշ վեց հոսմէական
 վարդապետներ : Նոյն օրը Պօղոս Պատրիարք իր

երկու սարկաւազները վարդապետ ձեռնադրեց
 և այս ձեռնադրութեան միջոցին չկարգացուե-
 ցաւ Լեւոնի և Քաղկեդոնի ժողովներու նզովքը :
 Պատարագի միջոցին ալ չյիշատակուեցան Որոտ-
 նեցին և Տաթևացիները :

1820 Մայիս 17ին տպուեցաւ Բան հրաւեր
 սիրոյ անուն տեսարակը որ իր մէջ կը բովանդա-
 կէր ընդունուած պարագաները և բոլոր ազգին
 կը հաշակէր այս համաձայնութիւնը : Նոյն տար-
 ւոյ Յունիս 12ին Պօղոս Պատրիարք օրհնեց վերջին
 օժման իւրը և զրկեց Կ. Պոլսոյ եկեղեցիները որ-
 պէս զի ցանկացող մահամերձ հիւանդները օժուին :

**Ի Լ Ն
 Հրաւեր սիրոյ :**

Որ առաջի առնէ զպատասխանի
 ինդրոց ինչ ինչ մասանց հաւա-
 սոյ լը 1 ուսաւորչաւանդ վար
 դապետուէ Հայաստանեայց առա-
 քելական սբ Լ, Կեղեցւոյ :

**ԱԶԳԱՅԻՆ ԺՈՂՈՎՈՑ
 ՀԻՆԱՆՈՒԹԵԱՄԲ
 ԵՒ ԻՆԴՐԱՆՕԲ
 ՏԳԵԱԼ :**

**Բրդեամբ ՈՒՐՃաճի Մայր
 Լ, Կեղեցւոյ :**

**ԴԿՈՍԱՆԻՆՈՒԳՕԼԻՍ
 1820 Յայտի 17 :**

Դ Տպարանի արապեան Պօղոսի :

341. — Հրաւեր սիրոյ

Սակայն այս ամէն բաներուն հաշտ աչօք
 չէին նայեր երկու կողմէն ալ ամէն անոնք որ
 ուէ պատճառներով համակարծիք չէին գրո-
 նուէր եղած կարգադրութիւններուն, հետեւա-
 բար այս ամէն կարգադրութիւնները ջուրը ձգե-
 լու համար սկսան խրատումները ժողովրդին մէջ :

Նախ ալ և այլ գրուածքներով զիտողու-
 թիւններ եղան որոնց պատասխանեցին Հ. Թով-
 մաս Մաքսէթեան, Հ. Սերովբէ ձէվա՛րճեան
 Միթարեան վարդապետները և Փէշախմաճեան
 Գրիգոր պատուելին :

Նոյն տարւոյ Սգոստոսի մէջ խրատու մը սկսաւ
 կազմակերպուիլ հակառակորդ ամիրաներու թե-
 լադրութեամբ որոնց գլխաւորներն էին Սախա-

(2320-62)

(6571-4.6)

եան Մարտիրոս ամիրա, Ակնցի Արքայազան ամիրա թէրզեանց, Պողոս ամիրա Կէլկէլեան, Պողոս ամիրա Մարգարեան ևն :

Նոյնպէս և խորտուած սկսած էր հռոմէական մասին մէջ, և թէ և Վենետիկի Միջնորդներն ու զարգացեալ դասակարգը համախառն էին միութեան սակայն Գոլէճցի, Լիբանանցի և Վիէննացի Միջնորդներն վարդապետները, որոնք իրենց կողմն ունէին Գաղատիացի մորեանցի ժողովուրդը, բոլորովին հակառակ էին :

Երբ Պողոս պատրիարք վերջին օժան իւզը օրհնեց և զրկեց հայ եկեղեցիները, Գաղատիացի հռոմէական մը, Կոնստանտի լատին կարգաւորին թելադրութեամբ, Լուսաւորչական հայ ձեռնարկով ինքզինքը, շուկայ մտաւ և Հրաւէր Սիրոյ տետրակը ձեռքը, որուն ձեռնարկ գտնուած Լուսաւորչի պատկերին քովը փակցուցած էր նաև Պապին պատկերը, սկսաւ գոգուել Կեսարացի արհեստաւոր դասակարգը և այլք ըսելով «Ի՞նչ կեցեր էք, Ձեր պատրիարքը Փռնիկ եղաւ» և սկսաւ ցոյց տալ Հրաւէր Սիրոյ զրքին պատկերը :

Հետեւեալ օրը, կիրակի, ժողովուրդեան խումբ բազմութիւն մը առաջնորդութեամբ ապստամբաբան Յակոբի, սարկաւազ Կարապետի, նաւաւար Տէլի Պաղտասարի և Սախաեան Մարտիրոս ամիրայի ազգական պատանի Ազարիայի հաւաքուեցաւ Մայր եկեղեցին և ամէն կողմէ միաբերան սկսանսպռուղոր պատրիարքը գայ և իրենց կատարածները փարատէ : Ի դուր բարձրաստիճան եկեղեցականներ պատրիարքին կողմէ զալով կ'ուզէին ժողովուրդը համոզել և հանդարտեցնել, մտիկ ընող չկար : Վերջապէս ամբողջ կատաղարար յարձակեցաւ պատրիարքարանին վրայ, դուռները խորտակեց ու ներս խուժեց, բարերախտաբար Պողոս պատրիարք սարսափահար, ժողովուրդին վրէժխնդրութենէն ազատելու համար պատուհանէն փախեր ու մտակայ թուրքի մը տունը ապաւինեալ էր : Վերջապէս ժողովուրդը ցրուեցաւ երբ զօրքը եկաւ և խոտովութեան պարագլուխները ձերբակալեց :

Այս խնդրոյն պատճառաւ բազմաթիւ անձեր բանտարկուեցան և աքսորուեցան որոնցմէ ոմանք բոլորովին անմեղ էին, և ոմանք ալ զանազան ծանր պատիժներու ենթարկուեցան, ասոնց մէջ կը գտնուէին նաև Պէզճեան Յարութիւն ամիրա որ Իզմիր և Կարապետ ամիրա Ազնաւորեան որ Սազըզ աքսորուեցան :

Այս կերպով վիժեցաւ նոր համաձայնութիւնը

և Միջնորդներն հինգ վարդապետները վերստին հռոմէական եղան :

1821ի միջոցներուն ծայր սկսած էր տալ Յունական ապստամբական շարժումները, որուն պատճառաւ Պողոս պատրիարք կոնդակներ զըրկեց այլ և այլ տեղեր որպէս զի ժողովուրդը խոհեմ ըլլայ և այս բանին համար մասնաւոր նամակներով հրահանգներ ալ սուաւ առաջնորդներու որուն մէկ օրինակը այս տեղ կը հրատարակենք (Տես թիւ 342) :

1823 Օգոստոս 11ին Պողոս պատրիարք ժողով գումարեց ուր Երուսաղէմի վանքին վարչութիւնը ձեռնարկ 16 կանոններ սահմանուեցան :

1823 Հոկտեմբեր 18ին Պողոս պատրիարք ժողով գումարելով պատրիարքարանի մէջ հրատարեցաւ պատրիարքութենէ իր անձնական տկարութիւնը պատճառ բռնելով, և քաջուեցան գնաց Սկիւտարի Երուսաղէմայ վանքը : Իրեն յաջորդեց Կարապետ պատրիարք Պալաթցի :

1824ին Երուսաղէմի Գարբիէլ պատրիարքին և անոր խորհրդականներուն միջեւ անհամաձայնութիւն ծագելով Կարապետ պատրիարք Պոլոսյ մէջ ժողով գումարեց ուր որոշեցին որ Գարբիէլ պատրիարք Պոլիս գայ իսկ Պողոս Եպ. Երուսաղէմ երթայ իբրև ձայրագոյն կառավարիչ Կայս. հրովարտակ մը վաւերացուց այս որոշումը որով Պողոս Եպ. ձամբայ կ'աւ դէպի Երուսաղէմ ուրիկէ 1825ին անցաւ Ալեքսանտրիա և անկից վերադարձաւ Պոլիս :

1821ի Ռուս-Թրքական պատերազմէն քիչ առաջ Հայ հռոմէական հայերը դաւադրութիւն մը կազմակերպեցին Հայոց դէմ որով կառավարութեան կը տեղեկացնէին թէ՛ հայերը Ռուսներուն հետ միաբանելով Պարսից իշխանութենէն ազատուեցան, հիմա ալ դարձեալ միանալով Ռուսներու հետ Օսմ. երկիրներու վրայ յարձակելով առանձին թագաւորութիւն մը պիտի հիմնեն Ռուսիոյ հովանաւորութեան տակ, արդ հռոմէական հայերը թէ և ընդհանուր ազգին հետ հոգեւոր հաղորդակցութիւն չունին, սակայն որովհետև Կայս. կառավարութենէն իբրև մէկ ազգի անդամ կը նկատուին, և միևնոյն պատրիարքին իրաւասութեան կը պատկանին, ուստի կը խնդրեն որ առանձին մարմին մը ձանջցուին, որպէս զի երբ հայկական ապստամբութիւնը ծագի, իրենք պատասխանատուութենէ զերծ մնան :

Սուլթան Մահմուտ, որուն մատուցուած էր այս աղերսագիրը, գործին էութեան տեղեկացաւ Պէզճեան ամիրային : Եւ սակայն խնդրոյն քնն

նութիւնը յանձնուեցաւ Բ. Դուան ուր կանչուեցան օրուան պատրիարքը՝ Կարապետ Եպ. և նախկին Պատրիարք Պողոս Եպ. : Ասոնք ապահովցուցին Բ. Դուանը թէ իրենք երաշխաւոր են հայ ազգի հաւատարմութեան համար, թէ ընաւ ու և է մէկ հայու մտքէն չէ անցած ապստամբու

րիարքին. — Միայն թէ, կ'աւելցնէ Պողոս Եպ. մեր մէջ կայ կաթողիկ հայերու հասարակութիւն մը որոնք մեր եկեղեցիները չեն յաճախեր և մեր քահանաներուն չեն խոստովանիր, այլ լատինաց հետ հաղորդակցութիւն ունին, անա անոնց համար ու և է երաշխաւորու

Handwritten Armenian text in a cursive script, likely a document or letter. It includes a date '1821 - ԴԵՐԷՆ 27' and a signature 'Գրեցաւ Պողոս Եպ.' with a seal. The text is dense and covers most of the right page.

342.— Պողոս Պատրիարքի նամակը 1821ին ուղղուած Մեսրոպ Արքեպս.ի Անդրիանուպոլիս

թեան խորհուրդը և թէ իթէ այդպէս բան մը գոյութիւն ունենար անպատճառ իրենք իրազէ կ'ըլլային խնդրոյն քանի որ ժողովուրդը իր խորհուրդները կը խոստովանի քահանաներուն, որոնք իրենց կարգին այդ ամէնը պարտաւոր են յայտնելու եպիսկոպոսներուն և այդպէսով Պատր

թիւն չենք կրնար ընծայել Ձեզ : Այս պարագան սակայն գէշ հետեւանք ունեցաւ և Կայս. հրամանով բոլոր Հայ հռոմէականները 12 հազարի չափ աքսորուեցան Կ. Պոլսէն, անոնց եւրոպացիներու հետ ունեցած յարաբերութեանց կապածով :

Պողոս եպիսկոպոս Պոլիս մէկ քանի տարի մնալէ յետոյ դարձեալ ուղեւորեցաւ Երուսաղէմ ուր հասաւ 1828 Գեկտեմբեր 3ին և ձեռք առնելով վանքին կառավարութիւնը յաջողեցաւ վճարել վանքին 800,000 դրուշ պարտքին մեծագոյն մասը:

Թէև 1834ին Երուսաղէմի պատրիարք Գար-

Տ Ե Ս Ո Ւ Դ Ի Ի Ն

Լ'Իթառամ ծաղիկ

մեծացուցէին:

Ըրարեալ մեծի Արդանայ վարդապետ

Տ Ղ Ե Ա Լ

Ղաբէլական Լ'Թոռս

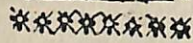
Սրբոց Յակովբեանց:

ԴՍԷ Ե Ր Ո Ւ Ս Ա Ղ Լ Ս

8834

և Տ Ղ

343.—Տեսութիւն անթառամ ծաղիկի

րիէլ Եպ. Իզմիրէն վերադարձաւ վանքը, սակայն իր խուցը քաշուեցաւ առանց իր պաշտօնը գործադրելու որով Պողոս Եպ. շարունակեց իր ծայրագոյն կառավարչի պաշտօնը: Նոյն տարին Երուսաղէմի վանքը կ'օժտուի առաջին անգամ ըլլալով հայ տպարանով մը՝ Պետրոս Պէյ Եռսուֆեանի առատաձեռնութեամբը և կը տպագրուի Վարդան վարդապետի «Տեսութիւն անթառամ ծաղիկի մեծացուցէին» անուն տետրակը (տես թիւ 343):

Պողոս Եպ. միջոց ունեցած է նաև ինքզինքը նուիրելու գրականութեան որով հայատառ թուրքերէն գրած է Պատմութիւն հին և նոր կտակարանի և Չանազանութիւն հինգ դարուց Յատոր գրքերը իսկ հայերէն թանգարան Խրատու 2 հատոր, այս գրքերը տպուած են Երուսաղէմի վանքին տպարանին մէջ և մէկ քանի տպագրութիւններ ունեցած են: Ունեցած է նաև

շտրք մը ձեռագիր աշխատասիրութիւններ որոնք անտիպ կը մնան վանքին մատենադարանին մէջ:

1840ին կը վախճանի Գարրիէլ պատրիարք և իրեն յաջորդ կ'ընտրուի Զաքարիա Եպ. այդ միջոցներուն Պողոս Եպ. կը կորանցէ իր աչքերուն լոյսը սակայն կը շարունակուի Երուսաղէմի գործերուն անօրինութիւնը կատարուել անոր խորհուրդներովը:

1853 Մայիս 4ին կը վախճանի Պողոս Եպ. խոր ծերութեան մէջ և կը թաղուի Ս. Փրկչի եկեղեցւոյն մէջ Երուսաղէմի պատրիարքներուն կարգը: Վրան կը գտնուի հետեւեալ տապանագիրը: «Այս է տապան հանգստեան Պողոս Ս. Արքեպիսկոպոսի Անդրիանուպոլսեցւոյ, նախկին պատրիարքի Կ. Պոլսոյ և Ս. Աթոռոյս հարազատ և բազմերախտ միաբանի, որ ի հասակի իննսունամեայ հանգեաւ ի Տէր Յամի 1853ի 5ն Մայիսի»:

Պ Ե Շ Տ Ե Ն Ր

Ք Լ Ր Գ Ի

Լ'Նտի անթիգտէ տէրճ օլան նագըն յեթէր հագգընտէ իւշ ճիւտ թագւ սիմի ելէ

Կուսա շէրիֆ րահիպէրինաէն տպրդ ընտանայօլ Փաթրիգի էտիրնէն Պողոս Լպիս կոպոսուն զայրէթի ելէ ինշ

Գուսա շէրիֆ Փաթրիգի էզնիտըն Գաբրիէլ Աթէ Եփսկոպոսուն էմիրի էւզրէ

Պատմ:

ՃԻԼՏԵ Ե ՂԵԻ.

Պէրիսէ Իօիսէ Իւշնէ Գէրիսէ Ե Յ Երուս Կոպ

1838 — Կ Մ Ն Ե

Գ Ո Ւ Տ Ս Ե Լ Ե Ր Ի Փ Տ Ե

ՄԱՐ ԵԱԳՈՒՂ ԵՐՄԵՂԻ ՄԱՆԱՍԹԵՐԸՆՏԵ

344.—Չանազանութիւն հինգ դարուց

Ա.Գ.Ի.Ի.Ր.Ն.Ե.Ր. — Ընդ. օրացոյց 2. Ասատուր 1901.—Պատմ. հայոց. Ս. Պալասանեան. — Մահեստի Պետրոս Անդրիանուպոլսեցի Տէր Թորոսեան որ տուաւ մեզ Պողոս Եպ.ի երկու ցամակներուն բնագիրները.— Պատմ. Ս. Երուսաղէմի Աստ. Եպ. Տէր Յովնանեան:

ԱՂԱ ՄԿՐՏԻՉ Ս. ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

+ 1775

Երեւելի վաճառական և բարերար Սամուէլ Մուրատի հայրն էր Աղա Մկրտիչ Սարամ Մուրատեան, բնիկ Շօռօթեցի իսկ մայրն էր Բէլղաթե Եւդոկիացի Միքայէլ Լազեանցի աղջիկը: Իւր նախահայրն էր Մուրատ Աղամալեան որ 1606 թուին Պարսից Շահ Արքաս թագաւորէն վերատեսուչ և վերակացու կարգուած էր Սպահան քաղաքին, ուր զինքը Մելիք կը կոչէին:

Մուրատ Աղամալեան նոյնպէս և հայերէն շատեր դաւանափոխ եղան հարստահարութեանց երեսէն, այլ ետքը Մուրատ Երուսաղէմ փախաւ և հոն զըջալով մեռաւ: Մուրատի որդին էր Աղաճան, անոր որդին Աղամալ հին Ջուղայի իշխան, Աղամալ ծնաւ Խարիսիմոս և անոր զաւակն էր Մկրտիչ Մուրատեան որ ծնած ըլլալով հին Ջուղայի Շօռօթ աւանին մէջ, բարձրաստիճան դիրք մը գրաւեց, վաճառականութեամբ զբաղեցաւ և մինչև Հնդկաստան գնաց, ուրկէ վերադառնալով դարձեալ Շօռօթ եկու և անկից անցաւ Օսմանեան սահմաններն Պոլիս և բնակեցաւ Եւդոկիա:

Իր ծննդավայրն թողու միակ պատճառն էր այն հարստահարութիւնները որ Նատր Շահ թանձող Ջուլի խան Պարսից թագաւորը կը պատճառէր Հայերուն, այն ժամանակ շատեր գաղթեցին Շօռօթէն դէպի Թուրքիա, այս գաղթականներուն մէջ կը գտնուէին նաև Մկրտիչ Մուրատեանի մօտաւոր ազգականը Ռաֆայէլ Աղամալեան:

Պարոն Մկրտիչ Մուրատեան թօխաթ մնալով բաւական հարստութիւն մը դիգեց, այլ իր ընկերները որոնք կը գտնուէին Հնդկաստան, Պասկերները որոնք կը գտնուէին Հնդկաստան, Պասկերա և կոստանդնուպոլիս, մանաւանդ իր աներորդին Մարտիրոս որ Պոլսոյ ճիւղին վարիչն էր, զեղծումներ գործեցին և ինք սնանկացաւ և աւելն բան կորսնցնելով թողուց թօխաթը և ժողմէն բան կորսնցնելով թողուց թօխաթը և ժողմէն

ուելով իր ընտանիքն ու զաւակները գնաց Յիւլիպէ ուր իմանալով թէ յիշեալ Ռաֆայէլ Աղամալեան մեկնած է դէպի Աւստրիա, ինք ալ գընաց Վարատին իր երկու զաւակներով 1773 ին: Այն ատեններն Վարատին հոգևոր հովիւն էր Հ. Կարապետ Վ. Մարտիրոսեան Պոլսեցի՝ վենետիկեան միաբանութենէն որ մասնաւոր նամակ մը գրեց Ստեփաննոս Վ. Միլլընեան արքահայրին բացատրելով Մկրտիչի անել գրութիւնը և որու մէջ կը յաւելուր, «կամի վաճառել զգարդան՝ զի ունեցի դրամս՝ որով կարող լինեցի յերկրէն հանել զկիսն և զերկուս դստերս իւր, և մնացեալ դրամօքն աղքատօրէն ասէն ապրել, այլ զի սատրազում ազնուականք ոչ գոն, գայ առ Գեր յարգութիւնդ ի վենետիկ, զի միջնորդ լիցիս ձեռամբ Յովհաննէս աղայի Սեղբոսեան՝ վաճառել լաւ գնով զգարդս կնոջն, զսա ճանաչէ մեր Հ. Պետրոսն, զսա ճանաչէ և Հ. Սուքիան զի է սորա հօրաքեթ թոռն...» Վարատինի մէջ քիչ մը ատեն բնակելէն ետք վենետիկ կ'երթայ և կ'այցելէ Միսիթարեանց վանքը, հոն կը մնայ 4 ամիս և անկից կ'անցնի Ալէքսանտրիա, հոնկէ ալ մեկնելով Արաբիոյ Մաշկաթ քաղաքը:

Իր կիսը Պոլիս կուգայ իր երկու աղջիկներով և իր Աննա աղջիկը կ'ամուսնացնէ Պետրոս Լազարովիչեանի հետ որ Լեհաստանի հայ գաղթականութիւնէն էր և ապա փոխադրուած Պոլիս:

Մկրտիչ Մաշկաթ քաղաքէն կ'անցնի Հնդկաստանի Մատրաս քաղաքը երթալու համար սակայն ճամբան Մուրատ քաղաքին մէջ կը վախճանի 1775 ին:

Ա.Գ.Ի.Ի.Ր.Ն.Ե.Ր. — Վարժ երեւելի արանց վենետիկ Բ. հաստր. — Պատմ. Չամիչեան Գ. հաստր էջ 556, 558, 583, 587:

ՍԱՄՈՒԷԼ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

1760-1816

Սամուէլ Մուրատ ծնած է 1760 ին Եւզոպիոյ մէջ, իր հօր հետ Վարաթին գտնուած միջոցին նախնական ուսումը ստացաւ Հ. Կարապետի դպրատան մէջ բար ուսու քերականութիւն: Երբ Մկրտիչ Մուրատեան կը վախճանի Մուրատի մէջ իր երկու զաւակները Կարապետ և Սամուէլ պարոն Գրիգոր Շէշրիմանի խնամակալութեան տակ կը մտնեն: Կարապետ Կալկաթա կը զրկուի վա-

րասէն ամբողջ վաճառականական գործերը թող- լով իր փեսին, որ հետզհետէ աւելի բարգաւա- ճեցուց Սամուէլ Մուրատ և Ղարամեան վա- ճառականական տունը, բայց նկատելով որ իր զաւակները հետզհետէ կը մեծնան և ուզելով անոնց ազգային կրթութիւնն ըր տալ, կը փախա- գէր Վենետիկէն վարդապետ ըր բերել տալ սակայն չկարողանալով հասնիլ իր այդ փախա- գին կը վախճանի 1816 ապրիլ 20ին 56 տարե- կան հասակին մէջ:

1809ին իր ծախսովը և օժանդակութեամբը Մատրասի մէջ տպուած է Բեյխարիոս անուն գիրքը որուն յառաջաբանը այստեղ կը դնենք:

ԲԵՂԻՍԱՐԻՈՍ

ՅԱՐԱՅՈՅՑ ԸՆԾԻՇՆԱԿԱՆ ԲՈՒԹԵԱՆ:

Յօրինեալ նախ ի գաղղիական բարբառ ի ներ- գուն մարմնակալ գաղղիացոյ և անտի թարգ- մանեալ ի լիզու լուսի տաճիպոց, յորմէ ևան- ջրածեալ եղև յարամեանս բարբառ ի վերա- զատուելի ՏՊ Գեաթոս վարդապետէ պուռնազ- եան կարնեցոյ յաշակերտէն բարբառնախ:

Տպագրեալ արդեամբ և ջանիւք քա- ջատոհմիկ Պոյազատի ՏՊ Սամուէլ Մկրտիչ Մուրատեան և գոկիացոյ ի յիշատակ ծնողաց իւրոց ի Բեյխարիոս Հանգուցելոց:

Ի Հայաստանի ՏՊ Գրանիկէն Կոն Ստրատիոս

Յամի ՏՊ 1809:

Եւ ի Թուրքիոյ Հայոց 1258 Մայիսի 22:

Ի ՄԱՌԱՍ:

Ի Երզնթի Տէր Թոմարի Արքեպիսկոպոսի Ընդօրոյ:

346.— Բեյխարիոս

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Որք միանգամ ի սկզբանէ զհետ եղեն պայծառու- թեան եւ պերճութեան սեպհական ազգին իւրեանց, ի վեր քան զամենայն փոյթ յանձին կալան լուսաւորել զմիտս նոցա ազգի ազգի իմաստիւք եւ հանճարովք՝ ուստի իբրև յաղբերէ բղետն այլ ամենայն բարեք, որք գեր ի վերոյ հանդեսացուցանեն զազգս մարդկան:

Սմին իրի՛ բողոքը յազգաց ի սկզբանէ հետէ եւ այսր՝ ի սոյն դիմեցին փափագանօք, ի սոյն դեպքերե- ցան անձանձիբ՝ եւ զսոյն խնդրեցին յարժամ, սմանց տիրապէս լինելով հեղինակ իրիք հանճարոյ, սմանց փառազարդեալ ճոխացուցանելով զարդի եղեալն, իսկ այլոց առ զանազան ազգս գտեալ վայելչագեղ՝ եւ ընտիր յօրինուածս իմաստից եւ գիտութեանց թարգ- մանութեամբ ի սեփականն բարբառ անգր ամելով: Ըստ դմին օրինակի՝ ունելով եւ իմ գեղանդ իմն բնա- ծին առ պայծառափայլութիւն եւ լուսաւորութիւն ազգին իմոյ, միշտ եւ յաւէտ՝ եթէ ջանիւք եւ եթէ արդեամբք՝ դուն գործեցի յառաջադիմութեան նորին յայս Ի մասին ստատրել: Սոյն այս անձուկ եւ բարե- մըտութիւն իմ ստիպեաց զիս ծանօթանալ բարբառոյն անդիացուց, որոյ իուն ինչ ընտելացեալ՝ ուշ եղի հետադասել զզանազան իմաստալիր գիրս նոցին, եւ դէպ եղև ի մէջ բազմաց վերմանել զբաջիմաստ եւ զյազնահանճար բանասիրութիւն բարոյական՝ ի դի- մաց բեյխարիոսի գերահռչակ եւ ամենաքաջ զօրա- պետին՝ ի ներհուն եւ ի բանիբուն Մարմնակալ գաղղ- զիացոյ իմաստալիրեալ, զորոյ ճաշակեալ զբազրու- թիւն հարոյ իսկոյն ի սէր գեղապանծ, եւ չընող յօ- րինուածոյն, եւ այնուհետև մեծաւ անձկութեամբ խորհէի միշտ առ մերայինս զայն անոնցել բարբառ, բայց առ ի չգոյէ ստուէն ուրուք՝ յոր ապաստան աւ- նէի զթարգմանութեան նորին զհոգ, ընդ երկար ժա- մանակ կացի անմխիթար, Այսու ամենայնև ոչ լքու սիրտ իմ ի բաղձանաց իւրոց՝ եւ ոչ ի խորհրդոց ստոի նահանջեցաւ, այլ ի գնաղն իմ ստոի իսկ յախարհն սինէացուց՝ ի 1788 ամին՝ թէ եւս յայնժամ սակաւա- ձեռն էի, սակայն ինչ ոչ հոգացեալ զժողովոց, յանձն արարի Ազալ Հեղուարդ Ռաֆայէլի Ղարամեան (որ եւ զկնի աներ իմ եղև) զբաղձանս իմ, խնդրելով ի նմա- նէ՝ զի եթէ ի ճանապարհորդութեան իմում դէպ լի- նէր ինձ հրատեշտ առնուլ ի կենցաղոյս, հոգ տարեալ թարգմանութեան տենչալի գրոյն այնորիկ՝ ծախու իմով տպագրեալ ի լոյս ընծայեր ի յիշատակ ծնողաց իմոց:

Ազա յաջողութեամբ տեսան դարձ արտրեալ իմ յաշխարհէն սինէացուց, բազմամեայ ժամանակու եւս մնացի ի նմին թերութեան լրման փափագանաց իմոց: Հուսկ ուրեմն՝ պատահեցաւ ստո կարնեցի վերապատ- ուելի Տէր Պետրոս վարդապետն Պուռնազեան աշա- կերտն բարբառնախ, որում ետու թարգմանել ի մերս արամեան բարբառ զայս գործ ցանկալի, եւ տպագրու- թեամբ ի լոյս ընծայեցի ի մխիթարութիւն իմ եւ ի յաւերժական յիշատակ ի Քրիստոս հանգուցեալ բարե- պաշտօն ծնողաց իմոց՝ շօռօթեցի բարեյիշատակ հօր իմոյ Մարուսի Որդի Ազալ Մկրտչի Մուրատեանց, եւ մօր իմոյ եւ գոկիացի լազեանց Միքայէլի գուստր Պէկ- զատոյ տիկնոջ, եւ յայս մեծ ունիմ, եթէ որք միան- գամ ճաշակեն զբազրութիւն գեղապանծ բանասիւ-

սութեամբ ի սմա պարունակեալ իմաստից եւ հանճա- րոց, ժողովեցին զարժանաւոր պտուղս ի յօգուտ ան- ճանց իւրեանց՝ եւ ի փառս պարգեւողին իմաստու- թեան, եւ միանգամայն զծնողացն իմոց զյիշատակն արտացին օրհնութեամբ, որոց ամենեցուն վերամնամ, եւն.:

Սամուէլ Մկրտչի Մուրատեան

1815 Մայիս 27 թուականաւ կօսակ մը բրած էր հայ ազգին վարժարան մը բանալու նպա- տակաւ: Սամուէլի երկու զաւակներն Եղուարդ և Յովհաննէս անմիջապէս Վենետիկի միաբանու- թեան ծանուցին այս կտակը որպէս զի մարդ զրկեն Հնդկաստան, 1817 ին երկու վարդապետ կը զրկուին որոնք մինչև որ կը հասնին, ժառան- զորդաց մին պարոն Յովհաննէս հոն չըլլալով, կարելի չըլլար դրամները գանձել, որով ձեռ- նուայն ետ կը դառնան դէպի Վենետիկ:

Քանի մը տարի ետք 1821 ին, Ստեփաննոս Ազունց Վ. ի Աքքայութեան աստն յիշեալ պարոն Յովհաննէս Վենետիկի վանքը այցելելով, կը խորհրդակցի իր հօր կտակին մասին, որով կո- րոչեն կրկին անգամ վարդապետ մը ուղարկել Հնդկաստան: Այս անգամ 1824 ին կը մեկնի Հ. Սարգիս Վ. Թէոդորեան որ քանի մը ամիս մնալէն ետք յաջողութեամբ կը կարգադրէ և հրաման ալ ատնելով Անգլիական կառավարու- թիւնէն 1834 ին վարժարանը կը բացուի նախ Բա- տուայի մէջ, ապա Փարիզ քաղաքական խըն- դրոց պատճառաւ կը փոխադրուի և յետոյ պէտք եղաւ նոյն վարժարանը միացնել Վենե- տիկ Ռաֆայէլեան վարժարանին հետ, իսկ այժմ նոյն կտակով կը խնամուին Փատուայի Հայ ու- սանողք:

Երկար եւ աս երկար է այս կսակներու մասին գրուածները յառաջ բերել մի առ մի, քն- բերցողը դիմելով մեր ցոյց տուած աղբիւրներուն կրեայ աւելի լայն գաղափար մը կազմել:

Աղբիւրներ. — Վարժ Երեւելի արանց Բ. հասոր. — Որբունի 1900. — Մասեաց Աղաւնի 1857. — Պատմ. Մուրատեան վարժարանի 4 հա- սոր. — Յայտարարութիւն Մուրատեան վարժարա- նին. — Մուրատեան վարժարան, Ջունդ եւն. եւն.:

345.— Սամուէլ Մուրատ

ճառականութեան համար իսկ Սամուէլ կը մնայ Մատրասի մէջ ուր կը բնակէր նաև Եղուարդ Ռաֆայէլ Ղարամեան որ գնահատելով Մուրատի աշակերտութիւնը իրեն փեսայ բրտ տալով իր Աննա ազջիկը անոր կնութեան 1791 ին:

Այդ ամուսնութենէն Սամուէլ ունեցաւ ազ- ջիկներ և մանչեր՝ Եղուարդ և Յովհաննէս ո- րոնք Մատրասի մէջ ամուսնանալով ունեցան զաւակներ, իսկ Մարիամ-Թէրէզա՝ Սամուէլի ազջիկը ամուսնացած է Արրահամ Աղանուրեանի հետ որմէ սերած է հոչակաւոր բանաստեղծուհին Վիքթորիա Աղանուր (կենսագր. տես էջ 205), Սամուէլի ամուսնութենէն ետք, իր աները Եղ- ուրարդ Ռաֆայէլ Ղարամեան մեկնեցաւ Մատ-

ԵՒՌԱՐԴ ՌԱՖԱՅԷԼ ՂԱՐԱՄԵԱՆ 1730-1795

Հայ կաթողիկէ Խաչիկ Ղարամեան Զուղայեցի 1650 թուականին ծախելով իր ստացուածքը կ'երթայ Հնդկաստան առևտուրի համար: 40 տարի ետք 1690ին կը վերադառնայ Զուղա ունենալով 1000 թուման և հոն կ'ամուսնանայ, այդ ամուսնութենէն կ'ունենայ երեք որդի և երկու աղջիկ, որոնցմէ անդրանիկն՝ Ռաֆայէլ, Եղուարդի հայրն էր:

Ռաֆայէլ ամուսնանալով Հնդկաստանի մէջ Յովհաննէս Խօջամալի աղջկան նանաջանի հետ,

347.—Եղուարդ Ռաֆայէլ Ղարամեան

կը վերադառնայ Զուղա ուր կ'ունենայ երկու որդի և մէկ աղջիկ որոնցմէ Եղուարդ կը ծնի 1730 թուականին:

Եղուարդ Ռ. Ղարամեան իր հօր մահէն ետք կ'երթայ Հնդկաստան Խօջամալի մօտ, քիչ ետքը իր քով բերել կուտայ նաև իր մայրը. Փոնդիչերի մէջ Եղուարդ կը մտնէ Անգղիացեաց ուսումնարանը, ուր քիչ ատեն մնալէն ետք կը թողու, այդ միջոցին ծագած էր Անգլո-Ֆրանսական պատերազմը:

1761ին աւաղակներ ձամբան կը կողոպտեն զինքը և ձախ ձեռքն ալ կը վիրաւորեն, յաջորդ օրը ձկնորսները կը գտնեն զինքը և կը տանին Փոնդիչերի: Բոլորովին աղքատանալով Եղուարդ կրկին Մատրաս կը վերադառ-

նայ: Հոն կը սկսի վաճառականութեան, կ'երթայ Չինաստան, Մանիլայ, Պանկալա և 1772 ին ամուսնանալով կ'ունենայ 5 զաւակներ, Աղեքսանդր, Յովհաննէս, Լուի, Աննա և Մարիամ:

Մխիթարեան միաբանութենէն Աբբահայր Ստեփաննոս Մելքոնեանի ժամանակ երբ մէկ մասը բողոքելով կ'անցնի Գրիէսթ, երկու վարդապետներ Հ. Նիկողոս Բուզանեան և Պօղոս Մեհերեան Հնդկաստան կ'ուղեւորին նպաստ ժողովելու համար:

Եղուարդ Ղարամեան կը հրաւիրէ վարդապետներէն Հ. Նիկողոսը որպէս զի իր երկու զաւակներէն Յովհաննէսը Լոնտոն տանի ուսումստանալու համար և հայերէն լեզու ևս սորվի, իսկ Հ. Պօղոս մնայ Մատրաս միւս զաւակներուն հայերէն սորվեցնելու համար: Ղարամեան այս միջոցին կը խոստանայ կատարել վարդապետներու դիտաւորութիւնը որ էր «հիմնել Հայոց ազգի աղքատ տղոց համար դպրատուն»:

1785ին էր երբ իր երկու մանչերն ալ Լոնտոն ուղարկուեցան, հայրը իր նամակներուն մէջ խորհուրդ կուտար իր զաւակներուն, «լինել հարազատ որդիք ճնողաց, ազգին և կրօնին»:

Նոյն ատենները նամակ կը գրէ Մխիթարեան միաբանութեան և կ'առաջարկէ թարգմանել Ռօլլէնի Հռոմայեցեաց պատմութիւնը (6 հատոր) Հայերէն լեզուաւ և ատոր համար կուտայ 8000 ուլփի, որ իր տոկոսներով կը հասնի 10000 ուլփի և գրքերուն շահը 5000 ուլփի ևս կը խոստանայ տալ վանքին, երբ տեսնէ առաջին հատորը: 1788 Փետրվար 1ին Եղուարդ կը գրէ Բուզանեանցի ալ նամակ մը որուն մէջ կը գտնուի թէ միաբանութիւնը ստացաւ 8000 ուլփի և չորս տարուայ մէջ տակաւին ոչինչ բրաւ և թէ ինք չուզեր ա'լ ուրիշ նպաստ բնել: «Չեմ գիտեր թէ, կը գրէ իր նամակին մէջ թրիէսեաններն ինձի կը ձանձնան իբրև Հայոց ազգէն որոնք կուտան շատ դրամներ Երուսաղեմայ և էջմիածնայ և ուրիշ բան մը չեն գտներ, բայց Աստուած քեզ օրհնէ, թէ կը կը սխալին քանի որ այդ տեսակներէն չեմ վասն զի եթէ անոնք փոքրիկին հաւատարիմ չեն, ինչպէ՞ս կը հրաւիրես ինձի որ ելնեմ դրամ տամ դպրատուն շինելու համար...»: Այսու հանդերձ դարձեալ նոյն նամակին մէջ կը գրէ թէ 50,000 ուլփի կը դնէ Անգղիացեաց պանքը:

յոց աղքատ տղոց դպրատուն շինելու համար, որով իր խոստումը կը կատարէ կտակով:

Ուրիշ նամակով մը որ 1791 Յունվար 29ին գրած է, կ'ըսէ թէ իր Աննա աղջիկը պսակուած է Սամուէլ Մուրատի հետ: 1789 Դեկտ. 31ի կտակի պատճէնէն կ'երեւի թէ Եղուարդ թողած է 7310 հուն (65000 ֆր.) որ միացնելով նախապէս Մխիթ. միաբանութեան տրուած 8000

յէլ Տէր Յովհանն և Սամուէլ Մուրատ իր փեսան:

Եղուարդ իմանալով որ իր զաւակները կ'ուզեն Անգղիական եկեղեցեաց դաւանութիւնը ընդունել իր գործերը Մուրատի կը թողու և իր կնոջ մահէն ետք կ'ուզէ Լոնտոն երթալ սակայն ձամբան նաւին մէջ կը հիւանդանայ և Լոնտոն հասնելէն օր մը առաջ կը մեռնի 1795ին, դիակը ծովը կը նետեն:

348.—Սարգիս Թէոդորեան

ուլփիի հետ, դրուի Անգղիացեաց պանքը և առնուի մուրհակ պարտաւորութեան շահի հատուցման որ 1° անոր տոկոսով տպագրուին Ռօլլէնի պատմութեան և հնախօսութեան թարգմանութիւններն (հրատարակուած 1814-15 և 1825-1829): Եւ 2° անկէ ետք պահպանուի դպրատուն մի վասն աղքատ մանկանց Հայոց: Կտակակատարներն են երկու Անգղիացի և երկու Հայ, Միքա-

Սամուէլ մուրատ Մխիթարեան միաբանութեան նամակներ կը գրէ իր աներձօր կտակի մասին՝ հրաւիրելով Հ. Բուզանեանցը Մատրաս երթալ խորհելու համար թէ ինչ կերպով պիտի կատարեն կտակակատարի կամքը:

Ա.Ղ.ԲԻՒՆԵՐ.—Պատմ. Մուրատեան վարժարանի 4 հատոր.— Որբունի 1900.— Սամուէլ Մուրատի կտակի խնդիրը Թիֆլիս ելն. ելն.:

ՂԱԶԱՐ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԶԱՅԿԵՑԻ

†1751

Ղազար ճանկեցի երկար տարիներ ապրած է Շասիկ անապատը իբր ճգնաւոր: Յետոյ իբր նրա լիրակ և առաջնորդ Իզմիր գացած է. ինք կաթողիկոս ընտրուելէն առաջ չափազանց բազմաչարչար կեանք մը վարած է և մեծ համբաւ շահած է իր գրական կրօնական երկասիրութիւններովը:

*Ղազար Կաթողիկոս ճանկեցի

349.— Ղազար Կաթողիկոս ճանկեցի

1735ին Պոլսոյ մէջ տպուած է իր առաջին երկը «Գիրք Աստուածաբանական որ կոչի Իրախտ Յանկալի», շարադրեալ ի Ղազարու Աստուածաբան վարդապետէ ճանկեցւոյ ի փառս Սրբոյ Էջմիածնի»:

1737ին Իզմիրի մէջ իր գրած երգարանը՝ «Նորին տեառն Ղազարու վարդապետի ճանկեցւոյ, վասն կսկծանաց անձին իւրոյ վշտանալոյ»

տպագրուած է դարձեալ Պոլսոյ մէջ, սոյն գրքէն օրինակ մը կը գտնուի Օրթոգրափի Անտոնեան միաբանութեան քով ուրկէ արտատպեցինք իր նկարը՝ գծուած «Շուօթեցի վարդապետ Յովնաթանի որդի պատկերման Յարութիւնը» ձևովը:

Գաղափար մը տալու համար ճանկեցւոյ գրական ոճին կ'արտատպենք սոյն երգարանէն մաս մը:

«Ի Ղազարու վարդապետէ առ սիրելի և տոնասէր եղբարքդ իմ ի Քրիստոս. Աստուածաբանաւիրական քաջախելութեամբ հոգեւորաբան տաղիւք՝ հրաշագործարարպէս խրախճանս սրբութեան Աստուածակիրթ ուրախութեանցն առնուել պատարագ օրհնութեան և մտանել ի սրահն սրբութեան և պաշտել երգօք հոգեւորօք ըստ հրեշտակացն օրհնութեանց ի գաւիթս Տեառն և ի յարկս Աստուծոյ խրախոյս տայ տիեզերացն քարոզող մեզ Քրիստաղգեստից նոր ժողովրդոյս: Ուստի և իմս յօժարեցայ ի հարկէ հրաւիրեցայ բարեմտից և ի սիրոյ սրտիս բունադատեցման յայս նոր օրհնութեան: Սակայն և ոչ ունելով կաղմ դործարանաց մաքուր տեսութեան, իբր զայնտիկ որք զարմանալի քննութեամբ՝ գիտութեամբ էիցս լուսաւորեցան և լուսաւորեցին զմեզ պէսպէս շնորհաձաւ վարդապետութեամբ: Այլ յուսալով և ի նոյն շնորհս որ խոստացեալ է լինել ընդ մեզ և խօսիլ վասն մեր և յաղթմս ձերում սիրելութեանց կազմել զօրհնութիւնս նոր և հոգեղէնս, ի պատիւ փրկագործի անօրէնութեան տեառն մերոյ:

Որ հրեշտակաց օրհնութեամբ և մարգարէական պատուով. առաքելական փառօք և աւետարանչի գեղեցկութեամբ, Աստուածաբան բարձրութեամբ, և մարտիրոսական դաւանութեամբ, կուսական սրբութեամբ և ճգնողական վարուք, ի մէջ մօր մերոյ Սրբոյն Էջմիածնի և յամենայն եկեղեցիս անձառելի շնորհօք պաճուծեալ: Այդ եթէ գացի ինչ հաճոյից կամաց ձերոց, այն տեառն են «տուրք որ ի նմանէ են ամենայն, և ամենայն որ ի նմա»: Իսկ եթէ անյարմար և անօգուտ ինչ, զայն խում մտնաութեանս վարկանկով՝ ողջ լինելիք սիրողքդ այսմ սակաւաշխատանացս Ղազարու Պիտակիս: Որ ի քաղաքն Իզմիրուն քաղցրանուագ եկեղեցւոյ մանկուք:»

Կարեւոր համարեցինք նաև հոս զեռեղել նոյն գրքին յիշատակարանը:

«Շնորհօք և ողորմութեամբ ամենազօրին տեառն Աստուծոյ Տպեցաւ գիրքս այս ի Հայրապետութեան Տեառն Արքունամու Սրբազան Կաթողիկոսին ամենայն հայոց որ յիրկնածանդոյն Աթոռն Սրբոյն Էջմիածնի: Եւ ի Պատրիարքութեան Սրբոյն Երուսաղէմոյ և Կոստանդնուպոլսոյ՝ Տեառն Գրիգորի և Տեառն Յօճանու Աստուածաբան վարդապետացն: Ի Տպարանի Մանտեսի տրուպ Աստուածատրոյ. ի թուին հայոց ՌՃՁՁ Օգոստոսի Ա.:

Արդեամբ և ծախիս ք Քանաքուղի պարօն Ֆուսուկուլի որդի պարօն Մալխասին. զեռաբոյս և նորաբողոք զօրացելոյն ի Քրիստոս. այլ և յիշման արժանի վարկելի ըզշուօթեցի վարպետ Յովնաթանի որդի շնորհաշատ տիրացու պատկերման Յարութիւնին որ կարի աշխատութեամբ գրեաց զօրինակն սորին և ետ մեզ տպել:

Այլ և ամենայն աշխատողաց և ձեռնտու լինողաց՝ մասն և բաժին եղիցի ի տեառնէ Աստուծոյ ողջ լերուք ամէն:»

1742ին Պոլսոյ մէջ տպուած է իր երրորդ յիստութիւնը, Ասուածաղետս և զոր 1786ին

1793ին կրկին տպագրութիւններ ունեցած է: Երբ Արքանամ կրէտացի կաթողիկոս վախճանեցաւ 1737 ին ապրիլ 18 ին. Էջմիածնայ առաքելական աթոռը թափուր մնաց և ամենայն հայոց կաթողիկոս ընտրուեցաւ Ղազար ճանկեցի որ իր բազմաչարչար կեանքը շարունակած է նաև անկէ յետոյ բանտերու խորը տարիներով տառապելով:

Ղազար նոյն թուականին կ'ուղեւորի Էջմիածին և երբ կը հասնի Կարին մեծաւ թափօրով կը մտնէ քաղաք. տեղւոյն իշխանը իրմէն կը պահանջէ կաթողիկոսութեան արքունական հրովարտակը ինչ որ չունէր և տակաւին ալ չէր հասած իր ձեռքը, իշխանը կը ձերբակալէ զինքը այլ ինք խորամանկ անձ կաշառքով կ'ազատի և կ'անցնի կ'երթայ Էջմիածին ու հոն կաթողիկոս կ'օժուի 1738 ին: Պարսիկ իշխանները հակառակօժուի 1738 ին: Պարսից Թահմազ թագաւորէն խնդրեցին որ իրմէ 100000 ոսկի տուգանք առնուի ու գանակօժուելով բանտ նետուի, թագաւորը անմիջապէս կը հրամայէ և խեղճ Ղազար ճանկեցի գանակօժուելով բանտ կը նետուի և իրեն տեղ հակաթու կաթողիկոս կ'ընտրուի Յովնանէս վարդապետ Աղուլեցի (1740) և որ սակայն 5 ամիս վերջ կը հրաժարի: Ղազար քանի մը ամիս վերջ շատ դրամ ծախսելով կ'ազատի բանտէն և վերադառնի կը նստի կաթողիկոսական ա-

թոռը, բայց թշնամանալով Պետրոս Քիւթիւր և Աղէքսանդր վարդապետներուն, անոնց շատ չարիքներ կը գործէ և զանոնք բանտարկել կուտայ, Պետրոս Քիւթիւր Պոլիս կ'երթայ բուրձաբեր համար Ղազարու մասին ինչ որ էջմիածնայ միաբաններն ալ կը հաստատեն, և երբ Թահմազ Պարսից թագաւորը կը լսէ Ղազարու արարքները բարկանալով և անաւով ուրիշներու ամբաստանութեանց 28,000 ոսկի տուգանքի կը դատապարտէ զինքը, որ չո կրնայով վճարել կը փախչի Կարին, սակայն հարկահաւաքը այդ դրամը կը գանձէ Էջմիածնայ միաբանութիւնէն: Այն ատեն Ղազար կրկին կը դառնայ իր աթոռը և բռնութեամբ միաբաններէն իր անձին նկատմամբ բարի վկայութեան գիր ժողուելով ամէն կողմ կ'ուղարկէ և վանքին դուռները կը փակէ որպէս զի ոչ ոք դուրս ելլէ և յայտնէ իր արարքները:

Ազգր Կ. Պոլսէն Էջմիածին կը գրկէ Պետրոս վարդապետը և անոր հետ Սահակ Անաղին Վ. ն որպէս զի անկարգութիւններն ուղղեն և եթէ պէտք տեսնեն Ղազարը կ'օժողիկոսութենէ ձգեն և ուրիշ մը ընտրեն: Անոնք Էջմիածնի դռները գոց գտնելով, Երեւանի իշխանին կը դիմեն, իսկ Ղազար ալ Դավրէժու խանին կը դիմէ որ գիտնալով կաթողիկոսին շարութիւնները հրաման կ'ուղարկէ Երեւանի իշխանին որ Էջմիածնի միաբաններու ընտրածը կաթողիկոս նկատուի և հաստատուի: Միաբանները կը մերժեն Ղազարը և կ'ընտրեն Պետրոս Վ. Քիւթիւրը 1748 ին որով Ղազար կաթողիկոս կ'աքսորուի Սեւանայ կղզին: Միաբանութիւնը Պետրոս Վ. կաթողիկոս կ'օժէ և որուն առաջին գործը կ'ըլլայ բանտարկել տալ Ղազար կաթողիկոսը: Երբ Մերզէ Իպրահիմ կը թագաւորէ, Ղազարու բարեկամներուն միջնորդութեամբ դարձեալ կ'ազատի Ղազար և արքունի հրամանաւ կը յափշտակէ նորէն կաթողիկոսական աթոռը, և այս անգամ Պետրոս Վ. կը նետուի բանտ՝ 10 ամիս կաթողիկոսութիւն կը ընելէն ետք, և բանտին մէջ անօթութեան կը ընելէն ետք, իսկ Ղազար 2 1/2 տարի եւս կաթողիկոսութիւն վարելէն ետք կը վախճանի 1751ին 13 տարի ընդմիջաբար կաթողիկոսութիւն ընելով:

ԱՂԲԻՒՆԵՐ.— Դրախտ ցանկալի.— Երգարան.— Ասուածաղետս.— Անթոնեան միաբանութիւն.— Պսմ. Չանկեան Գ. հասար.— Մանեսեանցիսուրբիւն Չարբանկեան.— Ընդարձակ Օրացոյց 1904 Հրանդ Ասաուր.— Կենսագրութիւն Երեւելի արանց 1839 Էւն. Էւն.:

ու համակրանք վայելած է ժողովուրդէն: Տ. Մարտիրոսի մտերիմ բարեկամը եղած և իրեն քարոզները մտիկ ընելու համար եկեղեցի ալ երթալ չէ քաշուած: Տ. Մարտիրոսի տունը դատարանի մը երեսոյթը ունէր, ամէն անոնք որ վէճ մը կամ գործ մը ունէին կարգադրելիք, հայ թէ օտարազգի, իրեն կը դիմէին ու անոր վճռին արդարութիւնը սիրով կ'ընդունէին, ինք խողաղարարի դերը ունէր և անգամ մըն ալ Պոլիս գտնուած ատեն 1863ին Պատրիարքարանի կողմէ քննիչ կարգուելով կէլիպոլու գացած և հոն 8 տարուան երկպառակութիւն մը վերջացուցած է:

Անդրադառնալով Տ. Մարտիրոսի գործունէութեան շուրջ, իր յիսնամեայ շրջանը շատ բեղմնաւոր եղած է, և երէկուան ու այսօրուան սերունդին դաստիարակիչը եղած է ինք, իր աշակերտները քանի մը հարիւրներով կը համրուին որոնք ամէնքն ալ դիրքի տէր եղած են, ինք Կեսարիոյ մէկ անկիւնը Ֆիլիքայի աբսորէն օգտուելով կը լուսաւորուի ու իր առած լոյսը կ'ուզէ ուրիշներուն ալ շնորհել, Կիւլպէնկներ, Մանուկեաններ, Փանոսեան, Այվազեան, Զարդարեան, Պալըզեան, և ուրիշներ իրմէն առին իրենց նախնական կրթութիւնը, ու անոնցմէ շատ շատեր մէկ մէկ հրապարակագիրներ դարձան: 1860ի Սահմանադրութեան տարին իր մէջ Կեսարացիներու խումբ մը ունէր որոնք լուսաւորեալներու կը պատկանէին իրենց գլուխ ունենալով Մանգուլմէն (Միւնասի Էրճիաս):

Պանքէրներ, վաճառականներ, ուսուցիչներ ամենքն ալ Տ. Մարտիրոսին աշակերտները եղան որոնք առաջին անգամ ստացան գործնական դաստիարակութիւն մը: Ինք մանկավարժ մը ծնած չըլլալով դաստիարակ մը եղաւ շնորհիւ այն տրամաբանութեան որ ուսած էր Ֆիլիքայէն: Տէր Մարտիրոսով անգամ մըն ալ կարող եղանք հաստատել թէ արդարև Պօղոս պատուելին մեծ մարդ մը եղած է և իրաւամբ թելադիրը Գաղէզ Արթինի բարեգործութեանց և գործունէութեան, այս մարդը չէ ուսումնասիրուած պէտքեղածին պէս և կ'արժէ որ ուսումնասիրութեան նիւթ դառնայ: Տ. Մարտիրոս անշահախնդիր քահանայ մը կը դառնայ ու իր իսկ գրած յառաջաբանին մէջ կ'ըսէ թէ մեռել թաղել, կնուք և պսակ կատարելը չէ քահանային կոչումը այլ ուսուցանել և առաջնորդել, ու իր կեանքը մինչև վերջ այդպէս եղած է: Կեսարիոյ մէջ վերցուցած է դրամով կնուքը, պսակը, յուզարկաւորութիւնը և անոր տեղ հաստատած է ամսականի դրութիւնը, ամէն մարդ

պարտաւոր էր ամսական մը վճարել որով քահանան մուրացկանութենէ կ'ազատէր, բան մը որ այսօր նոյն իսկ շատ տեղեր կը փորձեն և փափագ ալ կայ ամէն կողմ հաստատելու այդ գեղեցիկ սովորութիւնը:

Իր դաստիարակութիւնը չէ սահմանափակուած միայն հայերու մէջ, թուրքեր ալ իրեն աշակերտ եղած են և Յոյներն ալ վազած եկած են իր քարոզներուն, իր գրական կեանքը բեղմնաւոր եղած է և ազդուելով Ֆիլիքայի գաղափարներէն, բնագանցական և կրօնական նիւթերու վրայ յօդուածներ դրած է անստորագիր, զանազան թերթերու, այլ ընդհանրապէս «Մանգուլմէն»ի մէջ:

Իր քարոզներն ալ մինչև այն ատեն տրուած քարոզներէ տարբեր ուղղութիւն մը ունեցած են, ինք կը խօսէր կրթութեան և ազգասիրութեան վրայ, նոյն իսկ սկսելով կրօնական նիւթէ մը և կը վերջապէս քաղաքական կամ գիտական նիւթով մը, քիչ կը խօսէր բայց խօսած օրը միւս եկեղեցիները պարսպ էին ու միայն իր խօսած եկեղեցին լեցուն էր, ու մինչդեռ Առաջնորդը ունկնդիր ունէր 10-20 հոգի, Տ. Մարտիրոս հազարաւորներու կը խօսէր ու կը հմայէր:

Գաջ թրքերէն գիտէր և նոյն իսկ գրած է Պէյիքներ և Գասիսէներ:

Իր 30 ձեռագիրներէն մնացած են 2 հատ «Հրաւէր Սիրոյ» բանաստեղծական և «դասագիրք բարոյական սկզբանց»:

Տ. Մարտիրոս կը վախճանի խոր ծերութեան մէջ 1894 յունվ. 6ին և հանդիսաւոր յուզարկաւորութեամբ մարմինը կ'ամփոփուի Կեսարիոյ Ս. Աստուածածնայ Մայր եկեղեցոյ բակը: Տրդատեպ. Պալեան՝ Կեսարիոյ նախկին գործունեայ առաջնորդը դամբանականը կը խօսի:

Իր թոռն էր Վարդան Ինկիլիզեան ուշիմ և ապագայ խոստացող երիտասարդը որ Գահիրէի Հէլիօթօլի Օսմիս ընկերութեան chef de mouvement էր և հետզհետէ մեծ ընդունակութիւն ցոյց կուտար առաջանալու, բայց դժբաղդ երիտասարդը ծաղիկ հասակին մէջ մեռաւ 1912 Մարտ 15ին:

ԱՊԲԻԻՐՆԵՐ. — ձերիսէյի Եարգիյէ 1893 թիւ 2925. 26. 27 (Ա. Այվազեան). — Մանգուլմէի էֆֆեար 1895 թիւ 6975. 79. 80. 81. 85. 7040. — Հայ պարբերական մամուլը (Լեւոնեան). — Մասեհագիսու թիւ 2. Զարբանեյեան 1883. — իր գաւակներէն՝ Տիգրան Տ. Մարտիրոսեան. — ևն.

դի թափանցել արհեստին գաղտնիքներուն: Այսուհանդերձ այդ շահով ալ գոհ չմնալով, 1859ին Պոլիս և հետզհետէ Փարիզ և Մանչէսթըր այցելելով կը կատարելագործէ ու կատարեալ յաջողութիւն ձեռք կը բերէ այդ արհեստին մէջ, այս պատեհութիւններէն օգտուելով կը յաջողի

ցած հատութեամբը նոր զարկ տալ վանքին տպարանին, և արդէն այդ թուականէն յետոյ տպագրուած գրքերը իրենց վրայ կը կրեն այդ կատարելագործման արդիւնքները:

1864 օգոստոս 14ին՝ Ղալաթիոյ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյն մէջ 80 երեսփոխաններէ գու-

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

Ը Ր Գ Ե Յ Ի Ն Ի Ը Ե Լ Ս Ի Բ Ե Կ Ե Ը Ե Լ Ե Ի Գ Ե Բ Ե Կ Ե Ը Ե Լ Ե Ը

ԱՌՆԱԿՆ ՏԱՐԻ ԹԻՒ 1 ԸՂԵԱՆ ՍԻՆՍԵՆՆ ԵՌԵՎԱՆ 1866

Ի Ը Ե Լ Ս Ի Բ Ե Կ Ե Ը

Ճ Ա Մ Ա Ն Ա Կ

Ճամանակը, որուն հին ու նոր դարու փոփոխանները շիրջան սահման միտաւ, եթէ ոչ բողոքներու յարգութիւն անուանելով զայն, որոնց միայն մահը միւսին կեանքն է, Ճամանակը որուն ներքեւ ենթարկեալ է բովանդակ տարազգործութիւն մի, բայց ի Վարդապետներն որ արտաքին է Ճամանակի և յառաջ քան գամենայն յաւիտեանս յաջորդութիւն մի է, կը համարձակիմ բնութիւնը հեղեղերու բարոյապէս սահմանելով զայն, և սա ուրեմն Ճամանակը փոփոխութիւն մի է վասն զի զեղքերը ուրիշ բան չեն, եթէ ոչ փոփոխութիւն մի իրարուց ի շարն կամ ի շարէ ի բարին, մեծութենէ ի

նուաստութիւն, յաղթատութենէ ի հարստութիւն, և փոխադարձաբար: Ըստնց նման և ուրիշ հաղարու որ ի բարու ներհակ զեղքեր Ճամանակիս մշտաթաւ ալ անիւններուն շրջանին հետ մեկտեղ իրարու վրայ զլրուելու իրարու յաջորդեր են: Հարուստը աղքատացեր, ու աղքատը հարստացեր է բազմադարեան տեղութիւն մի կործաներ, ու անոր տեղը նոր տեղութիւն մի կանգներ է հին Վաբելինին աւերակներուն մօտ՝ նոր Վաբելին մի հիմնուելով, առաքելութիւն մի թագաւորութեան փոխուելով և պարտիզպան մի գրգռակներու մէջէ իշխանութեան ամբողջ բարձրացեր է ծիրաններու մէջ զգուշելով: Ըստ իստ Վատուծոյ երկրպագու ժողովուրդ մի, անիստ տարբերի կամ անհանչին նիւթի մի զլմայ խոնալ

354. — Սիօն ամսաթերթի Ա. թիւը

իւրացնել նաեւ գալուանածուլուսի (galvanoplastie) արհեստը որ այնքան մեծ դեր կը կատարէր տպագրութեան մէջ զինկատպութեան (zincographie) զիւտէն առաջ:

1863ին Ս. Երուսաղէմ վերադառնալով սկսաւ իր ուղեւորական փորձառութեան շնորհիւ ստա-

մարուած ընդհանուր ժողովէն 48 քուէներով Պատրիարք կընտրուի Երուսաղէմայ Աթոռին, որ թափուր մնացած էր 1860էն ի վեր՝ Զմիւռնացի Յովհաննէս Պատրիարքի վախճանմամբ:

1864 Սեպ. 10ին Պոլիս եկաւ և անկէ էջմիածին երթալով Եպիսկոպոսական աստիճան

ստացաւ, և նոյն տարւոյ դեկտեմբեր 3ին Պոլիս վերադառնալով բանակցեցաւ Ազգին ու Ս. Աթոռոյն յարաբերութեանց մասին որմէ յետոյ ուխտ ըրաւ Ազգ. Սահմանադրութեան գործադրութեան վրայ:

1865 ապրիլ 5ին Երուսաղէմ երթալով ձեռ-

ներու զարգացման աշխատեցաւ: Իր ձեռնառութեամբ և հրամանով 1866ին սկսաւ վանքին տպարանէն հրատարակուիլ Սիօն կրօնական ամսաթերթը (տես թիւ 354):

Երայի Պատրիարք վանքին տպարանին մէջ կը հաստատէ ձուլարան և կը ներմուծէ այլ կա-

ՅԼԹՈՒ
ՆՈՒՐԵԼՍԿԱՆ
ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ
ՅԵՐՅԻՍԱԿԵՄ
1873 16-1-1
Թաղամար 93

Միջոցառումներ

Այսպիսով Միջ. Սիօն. Պատրիարքան իր ձեռքով իր փորձով կը շարունակէ իր արհեստը, որն արդէն իր արհեստը կը շարունակէ իր արհեստը, որն արդէն իր արհեստը կը շարունակէ իր արհեստը...

Սիօն. Պատրիարքան իր արհեստը կը շարունակէ իր արհեստը, որն արդէն իր արհեստը կը շարունակէ իր արհեստը...

Սիօն. Պատրիարքան իր արհեստը կը շարունակէ իր արհեստը, որն արդէն իր արհեստը կը շարունակէ իր արհեստը...

Սիօն. Պատրիարքան իր արհեստը կը շարունակէ իր արհեստը, որն արդէն իր արհեստը կը շարունակէ իր արհեստը...

355. — Ձեռագիր նամակ Եսայի Պատրիարքի

նարկեց իր Պատրիարքական պաշտօնին՝ մասնաւոր հոգածութեան տառակայ ընելով վանքը, թանգարանը և տպարանը:

Եսայի Պատրիարք յաջողեցաւ նաեւ պայծառ վիճակի մը հասցնել ժառանգաւորաց Ուսումնարանը: Նոյնպէս լուսանկարի և ուրիշ արհեստ-

տարելագործումներ և այս պատճառաւ իր ունեցած թղթակցութիւններէն յաջողած ենք ձեռք բերել կրկին նամակներ, որոնք կը հրատարակենք հոս նմանահանութեամբ:

1862 ապրիլ 26ին Երուսաղէմի պարտուց ինդրոյն բարձման համար Պոլիս եկաւ ու վե-

սաշէն թողուած էր: Իշխան աղաները փափաքելով դարձան մը խորհիլ այդ բանին, կ'որոշեն եկեղեցւոյ տակէն գտնուած անտուկ մը ոսկի ու արծաթ հին դրամները ու միտայները հալեցնել ու աւարտել եկեղեցւոյ շինութիւնը: Բարեբաղդաբար աղա Կարապետ որ այդ միջոցին հան կը գտնուէր, կը զգացնէ անոնց գործուելիք սխալը ու այդ դրամներու ունեցած հնազիտական մեծ արժէքը, որով կ'որոշուի նոյնութեամբ աճուրդի դնել զանոնք, աղա Կարապետ ամէնէն բարձր գինը՝ 500 ոսկի վճարե-

1872ին Պոլիս կ'երթայ իր հօրը արհեստին հետեւելու որոշ մտադրութեամբ:

Իրօք ալ իր ջանքերով ու յարատեւութեամբ կը յաջողի առաւել եւս մխրճուիլ հնազիտական անել բաւիղներուն մէջ և մեծ հմտութիւն համբարել այդ տեսակէտով, այնպէս որ այսօր Պոլսոյ մէջ գոյութիւն ունեցող հնազէտներու մեծագոյն մասը կը խոստովանի անոր աշակերտներէն ըլլալը:

Գէորգ Քէլէկեան իր փոքր եղբայրներն եւս հետզհետէ Պոլիս բերել տալով հոգածու կը զբա-

358. — Քէլէկեան որբանոցի 20-րդ Մարդուան (Տիգրան խանի ծախքով կառուցուած) եւ որ կը մատակարարուի Հ. Բ. Բ. Միութեան եւ Հ. Մ. Լ'նկ. ձեռքով

լով կը դնէ որով եկեղեցիին շինութիւնը կ'աւարտի: Այդ դրամներն ու միտայները այսօր կը գտնուին Փարիզու թանգարանին մէջ և արժանաւորապէս կը ներկայացնեն հոն Հայկական գեղարուեստը ու պատմութիւնը և կ'արժեն երկու միլիոն ֆրանք:

Աղա Կարապետի բազմաթիւ զաւակներէն անդրանիկն էր Գէորգ Քէլէկեան որ ծնած էր 1851ին Կեսարիոյ մէջ: Իր նախնական ուսումը տեղւոյն Ազգ. վարժարանին մէջ ստանալով

նուի անոնց նկատմամբ, զանոնք կը կրթէ ու ապա իբր շառաւիղ Քէլէկեան հնազիտական տան, Պարսկաստան, Ամբրիկայ ու Ֆրանսա կը զրկէ զանոնք գնումներ ու վաճառումներ անոնց միջոցաւ ընելով և այդ կերպով աւելի ևս ընդարձակելով իր գործունէութեան ասպարէզը:

Գէորգ Քէլէկեան այս կերպով յաջողած է գեղեցիկ անուն մը թողուլ Արեւելեան հնագէտներու մէջ իբր լաւ գնահատիչ և ժամանակին կանխահասօրէն գուշակած է թէ ի՞նչ աս-

տիճան մեծ ապագայ ու յառաջդիմութիւն վերապահուած է արհեստի այդ ճիւղին:

Գէորգ Քէլէկեան իբր եկեղեցասէր Հոյ, միշտ հետաքրքրուած է ազգային կեանքով և օգտակար եղած է բարենպաստակ հաստատութեանց իր նիւթական օժանդակութեամբ:

1908 Փետր. 14ին մեռած է Գատը-գիւղի մէջ:

Իր մահէն ետք, 1912ին Տիգրան խան գեղեցիկ գաղափարը կ'ունենայ յաւերժացնելու իր եղբոր Գէորգ Քէլէկեանի յիշատակը, ու 20-րդ Մարդուանի մէջ կը կանգնէ Ազգային Որբանոց մը անոր շինութեան և մատակարարութեան հոգերն յանձնելով Եգիպտոսի Հայկական բարեգործական ընդհանուր միութեան:

ԳԵՆԵՐԱԼ ԱՐԾԱԿ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ ՏԵՐ-ՂՈՒԿԱՍԵԱՆՑ

1819 - 1881

Հայոց Ազգի և Ռուս Պետութեան նշանաւոր ծառայութիւններ մատուցանող և Ռուս-թրքական պատերազմին նշանաւոր զօրապետ Արշակ Թարութիւնեան Տէր-Ղուկասով ծնած է 1819 թուականին և 1837 թուականին աւարտելով իր ուսումը բարձրաստիճան Ռուսական ճեմարանի մը մէջ, ժամանակ մը կը ծառայէ Ս. Պետերբուրգի մէջ և յետոյ կը փոխադրուի դէպ ի կովկաս. ինք էնժէնիէօրի պաշտօնը չհանեցաւ, որովհետեւ ատոր մէջ բաւարարութիւն չէր գտնէր իր միակ փառասիրութեան և ցանկութեան: Մածօրի աստիճանաւ ծառայութեան կը մտնէ Ապշեռոսեան հետեւակ զօրաց մէջ, ուր իրեն կը յանձնեն պաթալճոնի մը հրամանատարութիւնը մինչեւ 1858 թուականը, անկէ ետք Պարոն Ա. Ե. Վաանգէլի առաջարկութեամբ՝ որ շատ կը յարգէր Տէր Ղուկասովը, հրամանատար կարգուեցաւ Ապշեռոսեան գնդին, որուն մէկ պաղայլօնով մտաւ այն շարքի մէջ որոնք պաշարած էին Գուռիքը: 1859 օգոստոս 25ին Ապշեռոսեան գնդի որսորդները (կամաւոր զինուորներ) և անոնց հետ Արշակ Տէր Ղուկասով մի պատալճոնով, առաջինն էին որ բարձրացան Գուռիքի գլուխը, շուտով անցնելով ճեղքի մը մէջէն, ուր յորդ անձրեւներ լեցած էին ապառաժին վրայ, սպաննելով բոլոր

լեռնական պահապանները և այսպէսով գլխաւոր հարուածը հասուցին Շամիլի վերջին ապաստանին: Նոյն ժամուն Ապշեռոսցիներէն զատ յար-

359. — Արշակ Տէր-Ղուկասեանց

ձակեցան նաև Վրաց կամաւորները իշխան Տարխանովի առաջնորդութեամբ և Տաղստանցիները իրենց հրամանատար Ռատեցկիու հետ: Գուռիքի նուաճման համար Տէր-Ղուկասեանց և Ռատեցկին

ստացաւ Սուրբ Գէորգի շքանշանի Գ. աստիճանը : Տէր-Ղուկասով Գիներալ-Մաժօր ըլլալէն ետք Պրիքիտայի գլուխ եղաւ և ժամանակ մ'ալ գաւառապետ էր Միջին Տաղստանի մէջ : Իսկ երբ ստացաւ ՅՅրդ տիվիդիայի հրամանատարութիւնը, նոյն միջոցին ծագեցաւ Ռուսո-թրքական 1877-78 թուականներու պատերազմը : Ինք պետ նշանակուելով Երեւանեան առանձին գնդին, որու ղերութիւնը ուրիշ զօրաց բացակայութեան պատճառաւ շատ ծանր և գրեթէ յուսահատական էր . Տէր-Ղուկասով զարմանալի ճարտարութեամբ յաղթեց անակնկալ խոչնդոտներու : Ձէվերի պարտութենէն ետք իրեն յետ նահանջուիլը քանի մը հազար զաղթականներով, մեծ քանակութեամբ վերադարձաւ հիւանդ զինուորներով մէկտեղ, որ ասան բոլորովին անհարկն ալ էր լրացնել գնդի անհրաժեշտ պիտոյքները, առանց թողլու թրշնամիին ձեռքը յաղթական ու է նշաններ, և վրեն ազատելը երեք հազար Հայ ընտանիք, որոնք Պայազիտը դիւցազնաբար պաշտպանած էին, մէկ խօսքով իր բոլոր քաջութիւնները մինչեւ Տէվէ-Պոյնուի ճակատամարտը, նսեւ էր գրուած առեւտր, ակներեւ փաստեր են որ Արշակ Յ. Տէր-Ղուկասեան տաղանդաւոր զօրավար էր՝ որ ամէն տեսակ պատերազմներու և տեսակ անասակ թշնամեաց դէմ յաջողութեամբ կարող էր մաքառել անկախ և զուտ զօրաբաժնի գլուխ անցած : Անքնադատելի եղած է Երեւանեան գնդի գործողութիւնները՝ իր հռչակաւոր հրամանատարութեամբ : Եստ մը պատուանշաններէ և նուէրներէ զատ որոնք ստացած էր զանազան առիթներով, ունէր նաև Ս. Գէորգի շքանշանի Գ. աստիճանը և Գերմանական «pour le merite» օրտինը վզի վրայ կրելու իրաւունք, այս երկու պարգևները զինքը շատ գոհ թողած էին, ինչպէս ինք քանիցս ըսած է մտերմական շքանշանակի մէջ :

Պատերազմէն ետք քանի մը ամիս գրէնապոլիսի տիվիդիոնի առաջնորդութիւնը վարելէն ետք Արշակ-Տէր Ղուկասով պաշտօնական և հիւանդութեան պատճառներով արձակուրդ կը խնդրէ : Ամառը 1879 թուականին Պետրեսպուրկի կ'անցնի և երբ կը պատրաստուէր արտասահման մեկնել, յանկարծ հեռագրով հրաման կը ստանայ թիֆլիզ վերադառնալ ուր ժեներալ Յովհաննէս Լազարեանի անակնկալ մահուան առթիւ, Կովկասի փոխարքան կը հրաւիրէ զինքը երթալ իսկոյն Չիկիչեար և ստանցնել Ախալ-Թէքէի ովախսէն ետ դարձած զօրաց հրամանատարութիւնը : Չինելով բոլոր զինուորական այն տեղի կէտերը, վերահասու ըլլալով իրերու դրութեան, Տէր-Ղուկասեանց մանրամասն հաշուով դարձաւ կրկին Տիֆլիս, խնդրելով միևնոյն ժամանակ, որ ալ զինքը արձակեն իր հիւանդ

դութեան պատճառով Անդրկասպեան զօրաց հրամանատարութենէն : Արշակ զօրավար այլեւս չը վերադարձաւ և նշանակուեցաւ Կովկասեան երկրորդ զօրաբաժնի հրամանատար, հանգուցեալ ժեներալ Լազարեանի տեղ :

Իր կեանքի վերջին օրերը աչքերը տկարացան և հոգեկան անբացատրելի դրութեան մէջ ինկաւ, հուսկ ուրեմն 62 տարեկան հասակին 1881 յւլ. Տին մեռաւ իր մեծատաղանդ հարաւոր թող լով պատմութեանը Իր մահուան առթիւ Ռուսական թերթերը ներբողալից յօդուածներ հրատարակեցին քանի մը օր անընդհատ, որովհետեւ Տէր-Ղուկասեանց իր բեղմնաւոր կեանքի ընթացքին մէջ մեծանեծ և նշանաւոր ծառայութիւններ մատուցած էր թէ՛ Ռուս և թէ՛ Հայ Ազգին, մտնուածանդ վերջին Ռուսո-թրքական պատերազմին :

Պ. Զիսերման Ռուս յօդուածագիրներէն մին հետեւեալ կերպով կը վերջացնէ իր գրութիւնը . «Կովկասեան զօրքն զրկուեցաւ այժմ իւր նախնաբեւելի և առաքինի գեներալների մեծից, նոքա, որոնք անձամբ ճանաչուած էին նորան, տարակոյս չկայ, որ անկեղծ արտմութեամբ լսեցին գեղեցիկ մարդու և տէրութեան հաւատարմ ծառայի վաղածամանակ մահուան յայտնուելը :

Իսկ Փարոս Հայաստանի իր երրորդ տարւոյ երկրորդ թիւին մէջ հետեւեալ տողերը կը նուիրէ . «Որպէս Հայ կարող չենք չմոռնալ հանգուցելոյ մի ազգասիրական գործը՝ որ գուցէ շատերին յայտնի չէ : Երբ Բազուայ Մարդասիրական Լճկերութիւնը» դեռ երջանակալի տակ բժիշկ Ռոստոմեանցի թղթերուն էր Արշակ Յարութիւնեան իւր առատ նուիրարարութեամբն մինչեւ 5000 ռուբլի, առաջինն կը որ հիմ դրաւ այդ ընկերութեան : Թող հանգուցելոյ ուրիշ գործերն և նուիրարարութիւններն, որք շատերին դեռ յայտնի չեն :

Ապագայ նորա կենաց պատմիչն անտակը ժողովի այդ ազգասիրական բարի գործը այդպէսով աւելի կը փառաւորէ նորա փառաւոր անունը :»

Յուզարկաւորութիւնը մեծ հանդէս ունեցած է թիֆլիզի մէջ Յունուար 11 լոր թիֆլիզի ժողովուրդը ուղեկցած զաղին : Երկրայ գտնուած է Կովկասի քան իր զաւկին և թիֆլիզի ամբողջ ներով, վրաստանի էքզարքը և միւս եայ և մահմետական դաւանութեանց էր մարմինը ամիսփուած է Մայր մէջ :

Ա.Ղ.ԲԻԻՐՆԵՐ. — Փարոս Հայաստանի Բ. (Մաթե-Ապրի) Ռուսական բեր Արձագանգ 1881 Ելն. Ելն.

ՄԱՍԵՀ ԲԱԲԱԶԱՆ ՀԱՄԱՏԱՆՅԻ (ՊԱՊԱՃՕՆ)

† 1802

Մասեհ Բաբաջան կամ Պապաճօն ծնած է Հասատանի մէջ և որ իր բարեխրութեամբ և արութեամբ յիշատակելի մնացած է, մահուանդ իր իշխանական մէկ նուիրատուութեամբ . որով իր ունեցած ամբողջ հարստութեանը կտակած է Ազգին :

Մեծ ուսմունք մը չունէր, սակայն Համատանէն գաղթելով Հնդկաստան, հաստատուեցաւ Կալկաթայ ուր ինքնօգնութեամբ յառաջացաւ և եղաւ յարգելի քաղաքացի և նշանաւոր վաճառական մը, ու մեծ հարստութիւն դիզեց . իր կտակը իր ձեռքով պատրաստեց 1794 մայիս 30ին հայերէն լեզուով և 1795 ապրիլ 1ին ալ կարեւոր մաս մը աւելցուց :

Մասեհ իր մայրը բերել տուած էր Համատանէն որ իրմէն առաջ մեռած է ու թաղուած Կալկաթայի եկեղեցոյն բակը, ինք ալ թաղուած է իր մօրը քով :

Բաբաջան ժառանգորդ չունենալուն իր հարստութիւնը ձգած է բարեգործական և գրական հաստատութեանց :

Բաբաջան մեռած է 1802ին, իր կտակը տարիներով անգործադրելի մնալով, 1859ին Միքայէլ Նալբանդեանց առաջին անգամ կը զբաղի այդ կտակի խնդրով և ուղեւորելով Կալկաթայ կը յաջողի մաս մը դրամ տանիլ Նոր Նախիջեան (տես Յիւսէսակաւաւան, էջ 6) :

Մասեհ Բաբաջանի գերեզմանին վրայ տապանաքար մը անգամ չէր գետեղուած, Նալբանդեան հողածութիւնը կ'ունենայ հայ հասարակութեան կողմանէ յիշատակարան մը կանգնելու այս պատճառաւ իր մահուան թուականը յայտնի չէ բայց կը կարծուի թէ 1802ին է . քանի որ ցուցակէ մը որ ժամանակին գրուած է և ուր 1786-1820 ժամանակամիջոցին հարուստ հայերու կողմէ Կալկաթայի եկեղեցւոյն և ազգասիրուէն զանազան ժամանակներով արուած նուէրները խնամքով արձանագրուած են, կը գտնենք 1900 ռուբլի գումար մը, 1803 թուականէն սկսեալ յանուն Բաբաջանի և որ կը յատկանայ Հայաստանէ գաղթող աղքատ հայերու, հետեւաբար կարելի է հետեւցնել թէ Բաբաջան նախորդ տարին 1802ին վախճանած է և իր կտակը գործադրութեան դրուած նոյն տարին իսկ :

Ինչպէս կ'երեւայ, կտակը գրուած է 1794

մայիս ամսոյ 30ին իսկ յաւելուածական մաս մը ունի 1795 ապրիլ 1 թուականաւ, ճիշդ 66 տարի վերջ Նոր Նախիջեան կ'ստանայ իր բաժինէն մաս մը : Քանի որ կտակի թուականէն այդչափ տարի վերջ կարելի կ'ըլլայ Նոր-Նախիջեանի իր իրաւունքին գանձումը, կը հաւատանք թէ Հայաստանի աղքատներն ալ պիտի կրնան 1861էն 51 տարի ետք գանձել իրենց իրաւունքը երբ 110 տարուան մէջ բարձրացած և մեծցած է այդ գումարը, և ո՞վ իրաւունք ունի աւելի պաշտպանը հանդիսանալու այդ հողագործի և տառուպող ժողովուրդին եթէ ոչ Եգիպտոսի Հ. Բ. Լ. Միութիւնը որու մասնաւոր ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք, հրատարակելով նաև կտակագրին պատճէնը, զոր քաղած ենք Մեսրոպ Թաղիսդեանցի 1846 տարւոյ Ազգաբարի 60րդ թիւէն :

Օ Ր Ի Ն Ա Կ Կ Տ Ա Կ Ի

Բարաջանի, կամ հասարակ կոչմամբ Մաթիւոսի որդի Մասեհի Համագանցոյ :

ԱՄՏԵՆԱՍՈՒՐԲ ԵՐՐՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԻ ԱՍՏՈՒԱԾՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՐ ԵՒ ՈՐԴԻ ԵՒ ԱՌԻՐ ԿՈՅԻ

ԿեՅՈ՛ զիս ներքոյ ստորագրող Բաբաջանի (եւ կամ հասարակ կոչմամբ Մարտիրոսի) որդի Մասեհ, որ եմ հաւատով ուղղափառ քրիստոնեայ, ազգաւ Հայ, քաղաքաւ և ծրնուղեամբ Համադանցի, գործով Վաճառական, բնակիչ Կալկաթայ քաղաքի՝ որ 'ի Հնդիկս, ընդ Տէրութեամբ Անգղիացւոց՝ ամէն : Յամի Տեսուն հալար եօթն հարիւր իննսուէն և չորք, Մայիս ամսոյ երեսունին, ես՝ յիշեալ Մասեհս յառողջութեան ժամանակի իմում, ամենայնիւ զգաստ միտս և զգայրանս ունելով հաստատեցի Կտակս այս՝ իմով ստորագրութեամբ : Յորում նախ յայտնեմ զամենայն ստացուածս իմ, որ ունիմ ներկայ, որպէս ամենայն յատկութեամբ 'ի ներքոյ գրեալ տեսանի : Այսինքն Առաջինն այս՝ զի մերձ Հայոց Եկեղեցւոյն ունիմ մին մեծ բալախանայ տուն, որ ընդ լայնութեամբ տանն 'ի

հիւսիսայն ցնորաւ՝ ՚ի ներքոյ շինուածոյն յա-
րեւմտեան որմի անդ՝ ծայրէ ՚ի ծայր դու-
քաննէր են . զոր յանցեալ տարւոյն շինել
կառու ՚ի հիմանէ հաստանելոյս և բաւէն
կառուցմամբ, ծախելով ՚ի նմա քառասուն
և հինգ հազար ուսիւ սքայ, Եւ այս տանս
սահմանն, արեւելեան կողմն է նեղ և անելք
քուչայ : Հարաւային կողմն է՝ լայնարձակ և
հասարակ քուչայ : Արեւմտեան կողմն է՝ փո-
ղոց վաճառի, որ Չինի բազարի սկիզբն կոչի-
ուր և իմ դուքաննէրն են : Իսկ ՚ի հիւսիսա-
յին կողմն է՝ գաւիթն եկեղեցւոյ, այսինքն,
յարեւելից առ յարեւմուտս հաւասար չափոյ
տանս երկայնութեան ուղղագիծ որմնի ձգի .
յայնկոյս որմոյն ՚ի հիւսիս՝ եկեղեցւոյ գա-
ւիթն է՝ . և յայսկոյս որմոյն ի հարաւ՝ հան-
դերձ որմոյն իմ տանս բաժինն է, որպէս
տանս Բիլսէլըն՝ այսինքն՝ Դարալէն ևս վկա-
յէ : Երկրորդ տունն է ևս մերձ Հայոց և
Լատինացւոց եկեղեցւոյն, և է սահմանակից
առ յարեւմուտս և առ հիւսիս Գարբիէլ Յո-
հաննէսի տանն . առ յարեւելս Սահմազ Մար-
գարի որդի Նիկողոսի տանն : Իսկ ՚ի հարաւ
կողմն է հասարակ քուչայ, որպէս տանս Բիլ-
սէլն ևս յայտէ : — Երրորդ տունն է սահ-
մանակից առ յարեւելս Սաքսանդուեան Ստե-
փաննոս Յարութիւնի տանն, առ հիւսիս՝ հե-
թանոս Ամիրչանդի տանն . առ յարեւմուտս
Գաւիթ Ստեփանի տանն : Իսկ ՚ի հարաւ կող-
մն է հասարակ քուչայ, որ և ներկայ ի սոյն
տանս բնակի :

Բայ յայտանէ, այլ ևս ունիւմ ինձ կայք սանա-
դով, չիթով, և խսէքագրով պահանջմունս,
որպէս ամենայն հարկաւոր թուղթքն և ար-
նէրիս բիլսէլն, փաթէքն, և այլն՝ յերկաթեայ
սանդղոջս գտանելոց են : Եւ զոյս ևս յայտ-
նեմ . զի ևս ՚ի սկզբանէ անտի՝ ընդ ումեք
Չամայ խարջ չեմ պահեալ երբէք՝ ընդ ծիսի
վաճառականաց . վասնորոյ ահա ճշմարիտն
խոստովանիմ առաջի Աստուծոյ, որ մինչ ՚ի
ներկայ թարիզս ամենեւին ումեք չպարտիմ ինչ
սանադէվ, չիթով, կամ խսէքագրով : Արեւ-
մըն եթէ ոք պահանջեաց ինչ՝ անընդունակ
արացեան : — Յիս այսորիկ այժմ իմ վերջին
կամքս և պատուէրս յայտնեմ վասն վերջին
աւուրն իմ, և մանաւանդ վասն իմ ամենայն
ստացուածոցն և կայիցն և կամ վասն այլ
ինչ հարկաւոր պատահմանց . զորս ամենայն
աստ ՚ի թղթոջս ՚ի հինգ հատոր բանս բովան-
դակեամ, որ է յս, այսինքն

Ա. Հասոր. — Առաջինն պատուիրեմ կտակակա-
տարացն իմոց՝ զի թաղեացն զմարմին իմ ՚ի
գաւիթ եկեղեցւոյն՝ մերձ գերեզմանի մօրն
իմ, կատարելով զամենայն հոգեւորական պաշ-
տօնս ըստ ծիսի քրիստոնէականաց՝ օրինաւոր
և միջակ ծախելք : Սակս տեղւոյ գերեզմա-
նին իմ, մի տացեն ինչ . քանզի սակս տեղ-
ւոյ գերեզմանաց իմ, ևս և վասն իմ տանս
եղելոցն՝ երկու քաթայ և մին կուտրա գե-
տին եմ տուեալ եկեղեցւոյն յիմ տան գետի-
ցն . ուրեմն եթէ պահանջեացն ինչ՝ և ձրի
ոչ թաղեացն զըլն իմ, և կամ զգի ներքոյ
յիշեալ Աննային, յայնժամ թաղեացն զիս ՚ի
հանգստարանին Ինգլիզաց . և զյիշեալ Ան-
նայն թաղեացն ՚ի գաւիթ եկեղեցւոյ, տալով
զըլն տեղւոյ գերեզմանի նորա՝ նման այլոց՝
Եւ զվերն յիշեալ իմ տուած գետինն՝ օրի-
նօք դատաստանի տիրեսցեն և խառնեսցեն
ընդ գետին տանն իմ : Եւ յետ թաղման մարմ-
նոյն իմ, երկաթեայ սանդուղս բացցեն ՚ի
ներկայութեան երեք բարեխառն Պարնաց . և
զամենայն եղեալսն ՚ի նմա յիշեալ ներկայ Պար-
նաց վկայութեամբն և թաասվոյն տիրեսցեն :
Նոյն երկաթեայ սանդուղս մի վաճառեսցեն .
այլ՝ զամենայն հարկաւոր գրեանքն իմ կըր-
կին ՚ի նոյն սանդղոջն փակեալ պահեսցեն՝
վասն սպանովութեան : Նոյնպէս, ամենայն
իմ ստացուած և իմ անուամբ գտեալ տներ,
գետին, և կամ այլ շինուածք, որքան և
ներկայ ունիմ, որպէս վերն գրեալ կայ . և
կամ եթէ այսուհետեւ ինչ ստացայց և ՚ի ներ-
քոյ գրեցից յատկացեալ նշանաւ և սահմա-
նօք՝ համայն և բոլոր անշարժ կայքն իմ,
այսինքն տներն և այլն՝ առանց վաճառել, ա-
ռանց գրաւել, և առանց զին դէն մնացէ՝ :
Քանզի ամրափակեմ կտակաւս իմով և բառ-
զկարողութիւն ներքոյ յիշեալ սամատեարցն
կայից իմոց . և մանաւանդ՝ նոյնպէս և իմ
կտակակատարացն . զի մինչ ՚ի ցմին մասնա-
չափ տեղ ևս չունի և չունիցի ոք կարողու-
թիւն վաճառել, կամ գրաւ դնել և կամ զին
դնել իմ անուամբ և ստացուածով գտեալ
տներն, և այլն . և կամ ՚ի կողմանէ այսոցիկ
հախսայ վերառնուլ յիմ բատարիցն : — Իսկ
միւս այլ որ ինչ և գտանիցի ինձ շարժելի
բատար, թէ Դադդ գրամ իցէ, թէ վաճառե-
լի շարժուն իր, և թէ թալափիր, զամենայն
շարժելի իրան իւրում ժամանակին վաճա-
րեսցեն . թալապիրս և անէրիս քրեհն ժողո-
վեսցեն . և ՚ի ժողովեալ մապաղիցն ֆի հա .

րիւրին հինգ՝ իւրեանց հախսայ վեր առցեն :
Նոյնպէս և իմ թաղման, անէրի մարամաթի,
խաղնի, և ՚ի ներքոյ յիշեալ երեսուն և մին
ուսիս ամսական խարջն վեր առցեն, և մը-
նացեալ մապաղին կուսպանու սանադ կամ
սարթիփիկէթ առցին, մուղաթի մնացէ :
Եթէ կուսպանու սանադ կամ սարթիփիկէթ
չգտանիցի, գրաւականով մուղաթի դիցին
մինչև մին արժանաւոր եկամուտ բերող տուն,
կամ գաթ կամ գուքաններ և կամ այլ ինչ
արժանաւոր և արդիւնաւոր շինուածք պատա-
հեսցի և գնեսցեն, և յորժամ այնպիսի ինչ
պատահեսցի եթէ նոյն մուղաթի մապաղին և
իւր մուղաթն ոչ բաւականացի զայն ՚ի գնել,
մուղաթի վերառցեն որքան դէամ և հար-
կաւոր իցէ . և գնոյն գնեսցեն, և յետոյ յիմ
անէրի քրեհիցն հատուցեն զպարտան : — Եւ
զնոյն նոր ստացեալ շինուածքն ևս յորժամ
գնեսցեն էս թղթումն՝ իմ ստորագրութեան
ներքեւ իւր ամենայն սահմանն և նշանն յատ-
կացուցեալ գրեսցեն, թէ՛ այս նոր շինուած-
քն, և կամ էս ինչ տունն ևս վերն յիշեալ
Մասեհի բատարոյն գնեցինք, և նորա յիշա-
տակ մնալոց է առանց վաճառել, և առանց
գրաւ դնել յաւիտեանս ժամանակաց . որպէս
վերն յիշեալ տներն : Եւ նորա քրեհն ևս իմ
միւս անէրիս քրեհի խտուրն բաժանեսցեն
համեմատ իմ ՚ի ներքոյ պատուիրանին :

Բ. Հասոր. — Երկրորդ պատուիրեմ կտակակա-
տարացն իմոց, զի Ստեփաննոս Յարութիւնի
տան սահմանակից իմ երրորդ տունն, և
տան ամենայն սարանջամն, այսինքն՝ օջ-
նանս բոլորն սնապուկաս յանձնեսցեն . թա-
սովով իմ աղախին Աննային : Եւս յիմ մահ-
ուան օրէն սկսեալ որքան և կենդանի մնա-
ցէ յիշեալ Աննայն, ֆի ամսէն երեսուն և
մին ուսիս սքայ խարջի տացեն սմա, որ
նոյն խարջովն եւ տան ամենայն սարանջա-
մովն ՚ի յիշեալ տանն բնակեսցի առանց քրեհ՝
մինչի իւր մահն : Եւ իմ մօրս աղախին Սու-
զային ևս իւր կտակաւորութիւնումն պահես-
ցէ յիշեալ Աննայն նոյն խարջովն : Բայց եթէ
տարածայնութիւն պատահեսցի մինն և կամ
միւսն չկամիցին միմեանց մօտ մնալն՝ յայն-
ժամ իմ կտակակատարքն յիմ բատարիցն և
րեք հարիւր ուսիս սքայ տացեն յիշեալ
Սուզային, և փարթաթի առեալ ՚ի Սուզա-
յէն հանցեն զնա ՚ի տանէն : Իսկ Աննայն
մնացէ ՚ի տանն մի և նոյն երեսուն և մին
ուսիս սքայ ամսական խարջովն . բայց չու-

նիցի կարողութիւն վաճառել, գրաւ դնել,
և կամ հնորհել ումեք գտունն և կամ ՚ի տան
սարանջամիցն հատոր ինչ : — Ուստի յետ մե-
ռանելոյ յիշեալ Աննային, իմ կտակակա-
տարքն զվերն յիշեալ ամենայն և սարանջամն
և կամ այլ զոր ինչ կայք գտանիցեն յիշեալ
Աննային՝ վաճառեսցեն : Եւ գուցէ յիշեալ
Սուզայն մինչև ցմահ յիշեալ Աննային մնաց-
եալ իցէ ՚ի տանն իմ ընդ կառավարութեամբ
Աննային, յետ մեռանելոյ Աննային, զվերն
յիշեալ երեք հարիւր ուսիս սքէն յիմ անէրի
քրեհիցն տացեն և հանցեն զնա ՚ի տանէն :
Տունն քրեհով տացեն, տան քրեհն, և տան
սարանջամի և կամ միւս այլ ինչ իրաց ծախ-
սի մապաղին ևս վերն յիշեալ իմ անէրիս
քրեհի խտուրն բաժանեսցեն համեմատ իմ
ի ներքոյ գրեալ պատուիրանին : — Արդ՝ դարձ-
եալ ևս վասն յիշեալ Աննային և Սուզային
պատուիրեմ . զի ՚ի վերն յիշեալ սոցա խար-
ջին և այլն՝ անխափան և անպատճառ տա-
ցեն : Քանզի՝ բազում ամք են յորմէ՛նուէ
սպասաւորք են տանս իմ, և մանաւանդ
մինչ Քրիստոնէական հաւատս ընկալան իտանն
իմ, վասնորոյ առաւել հարկ է զնոսա խը-
նամել :

Գ. Հասոր. — Երրորդ պատուէրս յայտնեմ կը-
տակակատարացն իմոց, զի իմ ամենայն
կայքն, այսինքն վերն յիշեալ տներն՝ և այլն,
զորս ներկայ ունիմ, և կամ զորս այսուհե-
տեւ ստացայց ստացուածով, այսինքն զկնի
մահուանն իմ, ամենայն որ ինչ կայք գտա-
նիցին ինձ ՚ի վերայ աշխարհիս՝ զայն ամե-
նայն միանգամայն ահա՝ ՚ի կենդանութեանս
իմում գրովս հաստատեսցի ՚ի ժատանգութիւն
ներքոյ յատկացեալ տեղեացն այսպէս : — Իմ
ամենայն կայքն տանս և վեց բաժին և կամ
մասն համարելով, ՚ի նոյն տանս և վեց մաս-
նիցն՝ ութն մասն վտիմ արարի և կատարե-
լապէս կտու Ազոֆ գաւառոջ Նոր Նա-
խիջեանու քաղաքի Հայոց բարեկարգու-
թեանց : Այսինքն՝ երկու մասն դպրատանցն,
երկու մասն աղքատանոցին, երկու մասն հի-
ւանդանոցին, և երկու մասն որբոց տանն . առ
ի մնալ անդ ՚ի նոսա ինձ յիշատակ ՚ի քաւու-
թիւն մեղացս՝ և ՚ի միսթարութիւն Ազգին
մեր : — Եւ մնացեալն յութն մասանց վեց մասն
թողումն մնալ վասն կալկաթայ քաղաքիս
Կօրա աֆ-Ռիկուէչտի բանտարկելոցն, այ-
սինքն, փոքր Ջլի բանտարկելոցն : — Եւ եր-
կու մասն թողումն մնալ վասն կալկաթայ

եկող Հայոց ազգ դարձրեալանայն, այսինքն Հայաստան աշխարհիցն մեր ազգ դարձրեալան ազգաբառ ընդհանրապէս մարդկանցն որք եկեացն աստ:— Որպէս վերն գրեցի թէ իմ ըստագն տանն և վեց սամ խտեպվի, ահա՛ այս երեք տեղեաց բաժինն եղև տանն և վեց սամ: Որպէս վերն սամ արարածիցն յայտնիայ:— Արդ աստանոր վերն յիշեալ սամատէրէրոցիցն, և նոցա կողմանէ տեղս եղեալ վէճիլնէրիցն՝ որք իմ կտակակատարք պէտքայ լինին, ի նոցանէ ես խնդրում եմ և պատուիրում եմ նոցա՝ որ մշտապէս հաւատարմաբար հետեւող եղիցին անէրի մարամաթին և քրեհով տալոյն, որ մի գուցէ անմարամաթ և դատարկ մնալով աներն քանդվին, և աղքատքն ի մխթարութիւնէ զըրկուին: Ուրեմն պատուիրումեմ, զի իմ կրտակակատարքն՝ այսպիսի հաւատարմաբար հոգացողութեամբ յամենայն տարւոյ Դեկտեմբեր ամսուան, իմ ըստադի նոյն տարէն և կամուան ջամայ արացեն. և և ջամ եղած մապլադիցն նախ իւրեանք՝ քի հարիւրին հինգ իւրեանց հախսայ վեր առցեն, յետ այնորիկ ևս անէրի մարամաթի, խաղնի, և վերն յիշեալ երեսուն և մին ուսուի ամսական խարջն, և և կամ այն վեր առցեն և ապա մնացեալ մապլադն վերն գրածիս համեմատ տանն և վեց սամ արացեն. ութն սամն նոյն յառաջակայ Չանէր ամսուան առաքեսցեն ի նոր նախիջեան բարեկարգութեանց կառավարչաց ձեռն:— Եւ երկու սամն էլ նոյն Չանէր ամսուան բաժանեացն Հայաստանիցն եկեալ զարբեական ընդհանրապէս մարդկանցն:— Իսկ մնացեալն վեց սամն, Կորտ աֆ Ռիկուէշտի բանտուան եղեալ քըրիստոնեայ բանդարկեցոյն՝ քանի անձին պարտքն վճարելէ՝ որ բաւական լինիցի, էսքան անձանց պարտքն հատուցեն և ի բանտիցն ազատեացն յաւուրս Մեծի Աւագ Շաբաթու պահոցն: Բայց եթէ ի նոյն բանտին քրիստոնեայ անձինք չգտանիցին էն միջոցումն, և կամ գուցէ սակաւ անձինք գտանիցին, և յիշեալ վեց սամիցն աւելի մապլադ մնացէ՝ առ այս պատուիրեմ. զի նոյն մապլադովն ի նոյն բանտումն եղեալ քուրթի և կամ հեթանոս բանդարկեալս ազատեացն. քանզի վերն յիշեալ տեղան և կամ անձինքն են ինձ ժառանգ և սամատէր ամենայն կայիցն իմոց՝ զկնի մահուանն իմ:

Դ. Հատուր.— Չորրորդ պատուէր յայտնեմ կտակակատարացն իմոց. թէպէտ ևս հաւատարի գիտեմ՝ որ ինձ ազգական չունիմ ուրեք:

բայց գուցէ ոմանք յայտնիցին. յայնժամ և նոցա իւրաքանչիւրոցն հինգ ըուսի սքայ սալամաթի և մասն տացեն. միանգամ յամենայն կայից իմոց. և նոյն հինգ ըուսի կղիցի իւրեանց մասն. հուսկ յետոյ այժմ:—

Ե. Հատուր.— Հինգերորդ պատուէրս յայտնեմ ամենեցուն, զի ի լրութիւն և ի կատարումն վերն յիշատակեալ բանից իմոց՝ ահա՛ հաստատեցի ինձ նախկին տեղակալ առաջին կրտակակատար և կատարեալ վէճիլ նոր նախիջեանու բարեկարգութեանց կողմանէ տեղս եղեալ բանակատարան կամ վէճիլն յիւրաքանչիւր ժամանակի ո՛վ և իցեն, որպէս ներկայ են Պարոն Ներսէս Յօնանէս, և Պարոն Դիոնէսիոս Հայրապետեան. վասնորոյ հաստատեմ. զի սքայ եղիցին ինձ առաջին կտակակատար և կատարեալ վէճիլ:— Ուրեմն, որպէս ներկայ սքայ են, նոյնպէս և յետ սոցա՝ ոչք և կարգեսցին ի նոր նախիջեանու Սրբազան Արք եպիսկոպոսն և ի բարեկարգութեանց կառավարչաց անտի, յայնժամ նոքա եղիցին ինձ առաջին կտակակատար և կատարեալ վէճիլ:— Այլ ևս վերն յիշեալ կտակակատարացն իմոց որպէս ընկեր և օգնական, և ինձ երկրորդ կտակակատար և վէճիլ հաստատեմ լինիլ Կորտ աֆ Ռիկուէշտի կուրիլնէրն, այսինքն Կորտ աֆ Ռիկուէշտի դատաւորաց զառաջին դատաւորն՝ յիւրաքանչիւր ժամանակի ո՛վ և իցէ:— Որ ևս աստ յիշեալ երեք Պարոնքն ինձ վէճիլ և կտակակատարք են, վասնորոյ և երեքն ի միասին մին խորհրդով աշխատեսցեն ի փառս Աստուծոյ կատարել աստ գրեալ զպատուիրանս իմ:— Արդ վերջաւորութիւն տալով բանից իմոց յայտնեմ, զի այս է իմ վերջին կամք և պատուէրն. որպէս ահա՛ վասն հաստատութեան և հաւատութեան՝ չորք թուղթ մին օրինակ գրեցի, և ի ներկայութեան վերկայիցն ստորագրեցի և կնքեցի ի փառս ամէնորհեալ Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ՝ միոյն Աստուծոյ. Որում փառք և երկրպագութիւն մատուցի անգրաւ յաւիտենիւ ամէն: Եղև յամի Տեառն հազար եօթն հարիւր իննսուն և չորք, ի Մայիս ամսոյ յերեսնոջն, ի Կալկաթայ:

ՄԱՍԵՆ ԲԱՐԱՋՈՒՆ
կամ ՄԱՐՏԻՐՈՍ

Վկայեմք որ ստորագրեաց և և կնքեաց, հռչակեաց և հաւանեաց վերն յիշեալ Մասեն Բարաջունն (կամ հասարակ կոչմամբ Մասեն Մարտիրոսն) թէ այս իմ կտակաց և իմ վերջին կամքնայ, և իւր խնդրանքն

մեր անունն գրեցինք աստ որպէս վկայ: Վերն գրածն չորք մին օրինակ գողով համեմատ միմեանց միեւնոյն ժամանակումն ձեռնագրեաց առաջի մեր:

Տէր Սեփաննոս Բահանայ Տէր Գարոնիւնեան:
Մարգար Գովհաննէսեան Բարաձեանց:
Գովհաննէս Գեորգեանց:

ՅԱՅՏՆԻ լիցի ամենեցուն, զի ես ներքոյ ստորագրող Համադանցի Բարաջանի որդի Մասեն (որ հասարակ կոչմամբ Արքաւասեն Մարտիրոս կոչիմ) յամի Տեառն 1794 Մայիս 30, չորք դանայ ի մին օրինակ կտակ ունիմ գրեալ, յորոց և մինն առաքեալ եմ ի նոր նախիջեան: Եւ այժմ վասն ներկայ իմ առաւել հարկաւորութեան և օգտին, ի յիշեալ կտակովն իմ յայտնեալ յերից տանց մինն՝ այսինքն է, մեր եկեղեցւոյ սահմանակից իմ նորաչէն մեծ բալխանայ տունն իւր ամենայն սահմանօքն հանեցի իմ ըստադիցն և ի նոյն կտակիցն. և ամենայն յօժարութեամբ իմով կատարելագոյն վախում արարի և ետու յատկացեալ և առանձին՝ նոր նախիջեան քաղաքի Սուրբ Դրիգոր Լուսաւորչի անուամբ աւագ եկեղեցւոյն, անմասն առնելով այսմ տանս զմիւս ստատեարան, որ ի կտակին կան: Եւ զփոխարէն տանս այս ստացայ և հաստատեցի ինձ յիշատակ և ի ժառանգութիւն հոգևոր՝ զյիշեալ Սուրբ Լուսաւորչի եկեղեցւոյ սուրբ Մահակ և սուրբ Մեսրոպ անուամբ զերկուսն դպրատունան:— Իմ յիշեալ տանն զին եղի յիսուն հազար ուսուի: Եւ յիշեալ դպրատանցն ևս մինչ հարկաւորայ ունել վասն տարեկան խարջին քառասուն հազար ուսուի մուգաթ, վասնորոյ և ես իմ տանս եկամուտն քառասուն հազար ուսուի եկամուտ խտեպելով՝ այսպէս տուր և առութիւն արարի, որ յիշեալ իմ տունն մըտընջեալուր վախում մնացէ յիշեալ Լուսաւորչի յեկեղեցւոյն՝ սակա կառավարութեան յիշեալ երկու դպրատանցն: Նմանապէս և յիշեալ դպրատաներն մշտնջեալուր իմ յիշատակաւ մնացեն ի նոր նախիջեան, և ի տպեալ գրեանս յիշատակեսցին: Ուստի և սուրբէն իսկ ահա՛ խոստանամ առաջի Աստուծոյ և մարդկան, ոչ ևս իշխել այսուհետ ի վերայ յիշեալ տանն և նորին եկամտին իրրեւտէր, այլ միայն՝ ցորքան կենդանի մնացից ևս զյիշեալ տունն և իւր եկամուտն ի ներքոյ կառավարութեանս պահելով իրրե ի կողմանէ նոցա գործակալ, հաւատարմաբար զամենայն եկամուտն ժողովեցից, հարկաւոր չինելէն չինեցից, և մնացեալ եկամտովն՝ կիթ յիշեալ տանն մերձ կամ Չինու բաղարումն՝ կամ յայն գետոյն տուն՝ դուքան՝ դուքամ՝ գաթ և զմին պատահեցի ի վա-

ձառս, զայնտիկ ևս գնեցից դարձեալ ի ժառանգութիւն յիշեալ դպրատանցն: Եւ որպէս յիշեալ տան եկամուտն նոյնպէս և նոր ստացելոց զեկամուտն առաքեցից ի նոր նախիջեան բարեկարգութեանց կառավարչաց ձեռն: Նմանապէս և յետ իմ մահուանն ի յիշեալ կառավարչաց աստ կարգեալ օրդնին յաջորդելով զտեղի իմ, զյիշեալ տունն և զնոցին ամեն, եկամուտն զամեն՝ ևս եթէ նոր ստացեալ տունք և այլն իցեն ինչ ընդ այնոցիկ, և և զնոցին ամենայն եկամուտն զամենայն որդելով և յատկացուցանելով յիմ ըստգաիցն անպակաս և անթերի տիրեսցէ: Չանչարժան պահեցէ ի ներքոյ կառավարութեան իւրոյ իրրեւտէր, և զչարժիսն առաքեսցէ ի նոր նախիջեան:

Եւ ի հաստատութիւն այս տուր ևս առութիւնս և վախմարարութեանս իմ, մին գուլմօն ոսկի բէհանայ յինքառի ի յիշեալ կառավարչաց օրդնի Տէր Սեփաննոս Տէր Գարոնիւնէն, ըստ ծիսի տունս վաճառողաց: Ընդ այս ևս վասն բառնալոյ զպապայ փոփոխուես, ութսուն հազար ուսուի սքայ գուլմօնքորի տալոյ պարտական կապեցի զիմ անձն, կայքն, օրդնին, կտակակատարն, ժառանգն և անուանեալն, յիշեալ կառավարչացն և կամ նոցա օրդնի յիշեալ Տէր Սեփաննոսին. և և ապագայ նորին տեղակալ յիշեալ կառավարչաց օրդնուն՝ այսու պայմանաւ: Այսինքն եթէ վերն յիշեալ վախմարարութիւնս ստեցից, կամ փոխարկեցից, հանելով ի յիշեալ Լուսաւորչի յեկեղեցւոյն կամ ըստ բողոքին և կամ ըստ մասին, իւրք ինչ կերպիւ և պատճառաւ, յայնժամ յիշեալ ութսուն հազար սքայ ուսուի գուլմօնքորին հատուցից ևս և կամ իմ օրդնին և այլն՝ յիշեալ կառավարչացն և կամ նոցա օրդնուն:— Արդ և զայս յայտնեմ, զի այսու զյիշեալ կտակն իմ ոչ իսպառ լուծանեմ. այլ միայն զայս յիշեալ տունն և իւր եկամուտն հանելով անտի ի բաց յիշխանութենէ կտակակատարացն և ի ժառանգութենէ անդ յիշեալ միւս երկու սամատեարցն՝ զայն մնացեալ ըստագն, կտակն, կտակակատարքն և սամատեարքն, այսինքն ի նմա յիշեալ պատուէրն և երեք կտակակատարքն, և երեք սամատեարքն թողում դարձեալ միալ հաստատուն սա ի կառավարել և ի ժառանգել զմիւս աներն և ըստադն ըստ ցուցմանն և ըստ բաժանմանն, որ ի նոյն կտակին տեսանի:— Յետ այսորիկ և վասն մեծի կասկածանայն զոր ունիմ ի նենգաւոր և յանգաղար թըրնամեաց իմոց. ահա զյիշեալ եկեղեցւոյ սահմանակից իմ տան հիւսիսային կողման զօրմն և յորմոյն իմոյ անտի մինչ զյիշեալ սուրբ

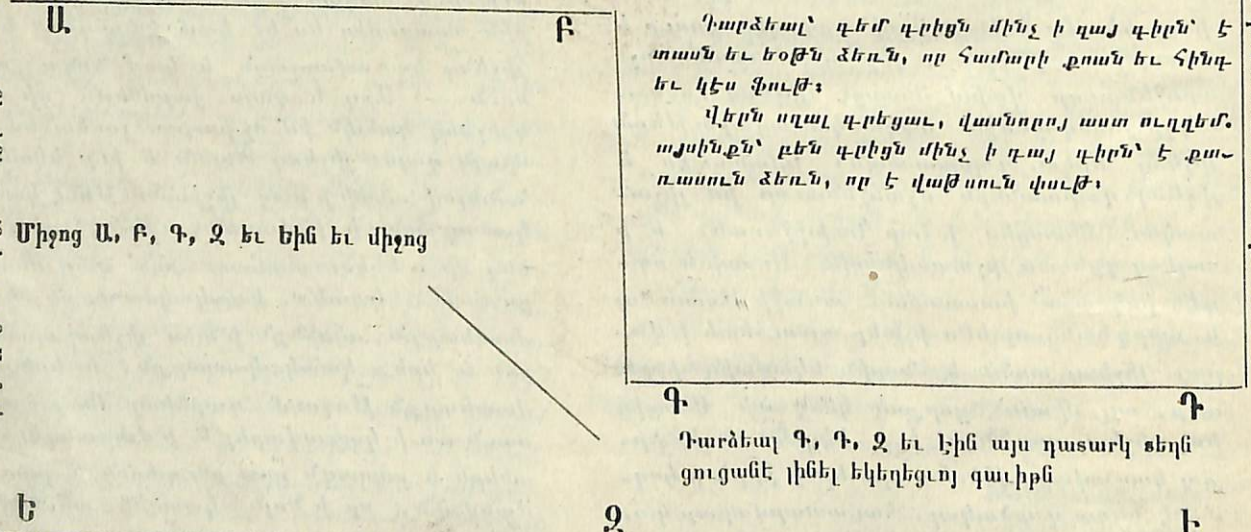
տաճարի որմն, որ եկեղեցւոյ դաւիթն է, զնորին խոյ ձեն և զչափն աստ ի ներքոյ նը- շանաւորեմ ընդ այս, և վանն ապագայ ա- պանով մնալոյ իմ ըստաղին, և տանցն և այն և իմ վանն միամտեալ գնալոյ առ Տէր՝ զնոր նախըւանու բարեկարգութեանց կառավա- րիչն, և կամ զնոցա օրդնին՝ ի վերայ իմ կտակակատարաց առ իմ կտակակատարու- թեան զօրծոյն, մշտնջենաւորական էմին և ինձ տեղակալ հաստատեմ ահա ըստ ամենայ- նի: Այսինքն յիշեալ կառավարիչքն՝ և կամ նոցա օրդնին, իմ կտակակատարաց զգործս առ իմ ըստաղն՝ քննեացն և զամենայն իմ կտակիս ներհակ և իմ ըստաղիս վնաս գործ- քնն ինչ՝ յորժամ տեսանիսցեն, տիրաբար արեկցեն և աւերեցեն, Եւ ի հարկաւոր ժամանակի՝ կարողութիւն ունիցին առանց հարցանելոյ միւս սամատարցն և կտակա- տարցն իմ, ինքնիշխանաբար ներհակիլ իմ ըստաղիս վնասողացն և ստոխացն, և ի դա- տաստան մտանել, և մինչև յերօյ ևս ապիլ առնել: Եւ ի յայսպիսի պատահմորս՝ ամե- նայն մանրամասնաբար խոչտով՝ եղեալ խար- ջնն, որքան մապաղ որ խարջամ լինիցին, կթէ մինչ ի քառասուն հազար ուսիլ ևս իցէ,

իւր անցեալ ժամադակաց մուղաթովն՝ յիմ անէրին և իմ ստաղին յեկամտիցն՝ պարտա- կան են հառուցանալ իմ կտակակատարքն, որպէս և ահա՝ պատուիրեմ յիշեալ իմ երեք կտակակատարացն, տալ անպատճառ: Եւ վանն բարեպէս բերելոյ զամենայն հարկաւոր գործան, և կամ զգանգամն և զյանդիմա- նութիւնս իւրեանց յայտնելն ի դատաստանի աստ, ի ձեռն իմ վէճիլ վիլէմ Հիկ, և Բեն- ջիմն Թաւներին, և ի ձեռն Մսար Բարօս և Շայ կօնսլէրացն յառաջացուցն: Նոյնպէս և իմ հաւատարիմ՝ հեթանոս Մօճանայ Բաբուն, և իմ սարքար Կայիշէրէն Դէյն, ամասկան վարձիւք պահեցէ յիշեալ իմ տեղակալ օրդ- նին՝ ի սպասու իւր, քանզի սոքա են տեղեակ իմ ամենայն անցիցն: Եւ ահա՝ առ այս՝ գեր- կուս թուղթս դրեալ է մի յօրինակ, ի ներ- կացութեան վկայիցն ստորագրեցի, կնքեցի, և յանձնեցի յիշեալ Տէր Ստեփաննոս Տէր Յա- րութիւնին: Այսու ամիւ, զայստիկ ինձ պարգեւողին Աստուծոյ մատուցանեմ վառս և երկրպագութիւնս անդրաւ յաւիտենիւ ա- մէն: Եղև յամի Տեառն հազար եօթն հարիւր ինսուսն և հինգ, Ապրիլ ամսոյ մինն, ի Կալ- կաթայ:

Վկայեմք՝ որ ստորագրեաց, կնքեաց և յանձնեաց
ԷԼԻԱԶ ՄԻՆԱՍՅԱՆ,
ՄՈՒՐԱԿ ԷԼԻԱԶՅԱՆ

ՄԱՍԵՀ ՊՍՊԱՅԱՆ
 կամ **ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ**

Այբ, Բեն, Գեմ, Դայ դրով կենաձեւ կարմիր գիծն ցուցանէ լինիլ իմ տան հիւսիսային կողման որմն, որոյ յայտոյս առ հարաւ հանդերձ կենաձեւ որմովն իմ տան բաժինն է: Եւ յանկոյս որմոյն առ հիւսիս՝ եկեղեցւոյ բաժին գետինն է, որ եկեղեցւոյ դաւիթ կոչի:
 Յայբ գրեցն մինչ ի բեն գերն, որ եկեղեցւոյ գետինն է քսան եւ վեց ձեռն եւ երեք մասն է, որ համարի քառասուն ֆութ:
 Բեն գրեցն մինչ գեմ գերն՝ որ եկեղեցւոյ գետինն է՝ քառասուն ձեռն է, որ համարի վաթսուն ֆութ:
 Գեմ գրեցն մինչ ի դայ գերն՝ է երեսուն եւ վեց ձեռն, որ եկեղեցւոյ դաւիթն է, եւ է յիսուն եւ չորք ֆութ:

Ուղիղ գիծս այս ցուցանէ լինիլ որմն Սուրբ Նազարէր սահարին յարեւելից յարեւմուսս: 1795 Ապրիլ ամսոյ 9, ի Կալկաթայ: Նոր նախիջեանու Առաջնորդի և հոգեւոր Կառավարչաց կարողական գրոյ մասին ի հեռեւեալ թուովն:

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԱՐՄԱՐԱՅՏԱՆ ՈՂՊՈՒԹԵԱՆ Մ. Գ. Փաղիաղեանց վերահստուչ

«Ազգասէրի 60րդ թիւին մէջ 100,000 Կ. ուրբի նշանակուած է կտակին գումարը եւ Վրդ թւոյն մէջ կը խնդրէ գործակցութիւնը իր յաշտօնակիցներուն՝ Զմիւռնիոյ, Պոլսոյ եւ Թիֆ- լիզի, որպէս զի անոնք ալ օրինակելով յորդո- բնն Նոր-Նախիջեանի եկեղեց. իշխանութիւնը այդ գումարը ձեռք բերելու հետամտելու հա- մար. եւ թէեւ Նոր-Նախիջեան զրկուած է, կը գրէ, բայց հաստատ գիտենք թէ կրճէ կտակին օրինակը չէ գանուած այն ժամանակ՝ նախի- ջեան:»

Հակառակ մեր պրպտումներուն աւելի բան չենք գիտեր այս կտակի մասին, բայց հաստատ գիտենք թէ Նոր-Նախիջեան իր իրաւունքը ամբողջութեամբ չէ ստացած եւ թէ այդ կտակի գումարը ցարդ կը մնայ «Կալկաթայի Յիշատա- կաց Դպրին» քով:

Դաղիաթեանց կը յաւելու նոյն յոդուածին մէջ «Յանցանել Դրողիս ի Պարսից ի Մեծն Պոլիս

ականատես եղև առ ժառանգս Տէր Ստեփան- նոսի յիշատակելոյ ի կտակին՝ եւ օրինակի միով, յորում որոշակի յիշէր «Եթէ ցլրումն եօթանա- սուն և հինգ ամաց, ո՛չ ջանացին հոգաբարձուք Ազգին ի Նոր-Նախիջեան ի ձեռս բերել իւրեանց զայն ժառանգութիւն՝ ուրեմն այնուհետեւ անց- ցի նոյն ի Տէր Ստեփաննոս եւ ի ժառանգս նորս»)

Նոր նախիջեան 66 տարի վերջ իր իրա- ունքը կը հաստատէ, հետեւաբար կտակը գոր- ծադրութեան դրուած է, վստահ ենք որ 1861 թուականը նկատի ունենալով այս մասին հե- տաքրքրողները անուշա մինչեւ 75 տարի պի- տի աշխատին բաժինը հանել թշուառ ու կարօտ ժողովուրդին, որու մասին ալ խորհած է Լու- սահոգի Մասեհ Բարաջան:

Աղբիւրներ. — Ազգասէր 1846 թիւ 60, 61. — History of Arm. India Mes. Seth... Յի- շատկարան էջ 6րդ Լին. եւ ին:

30a

Պ Ա Լ Ի Պ Ա Լ Ե Ա Ն

1835-1911

Հանրաժամութ քանդակագործ արուեստագետ Պալի Պալեան՝ ծնած է Կեսարիոյ Թալաս գիւղը 1835 թուականին և 13 տարեկան Պոլիս եկած է՝ իր մեծ եղբորը միջոցով ժամանակին Հայ քանդակագործ վարպետներէն մէկուն աշխատանոցը իբրև աշակերտ մտնելու։ Երկու տարի աշակերտութենէ վերջ՝ հօրը ստիպումներով վրայ՝ վերադարձած է ծննդավայրը, քիչ յետոյ մեկնելու համար դէպի Ատանա և Թարուս, ուր բամպակի և ցորենի հորենական սուկուտերին մէջ երեք տարի մնացած է։ Բայց սկսուած և և կիսուտ թողուած արուեստին սիրովը կրկին խանդավառուելով՝ առևտրական ասպարէզը թողած և իր քայլերը դէպի Պոլիս ուղղած է իր իտէալին բացարձակօրէն նուիրուելու համար։ Պալի Պալեան շնորհիւ գեղարուեստի համար ունեցած իր բնական ձիրքին և յողնատանջ աշխատութեան՝ քիչ ժամանակուան մէջ՝ ինքնօգնութեամբ յաջողած է իր մասնաւոր աշխատանոցը հիմնել և հետզհետէ իրեն գրաւել ժամանակակից Հայ վարպետներու վստահութիւնը և համակրանքը։ Ծարտարապետ Պալեաններու գրեթէ ամէն ձեռնարկներուն մէջ իր գործօն դերը ունեցած և այդ ընտանիքին ամէնէն կարեւոր դէմքերուն մտերմութեանը մէջ ապրած է։ Սուլթան Ազիզ գնահատելով Հայ արուեստագետին տաղանդը, զայն պալատական ճարտարապետ անուանած և քանիցս նիւթական և բարոյական քաջալերանքներ շնորհած է իրեն։ Էօթէնի կայսրուհին Պոլիս բրած այցելութեան միջոցին, ուզած է ճանչնալ Չըրազանի պալատին արարական ոճով կառուցուած նշտնուոր բաղնիքին հեղինակուոր վարպետը՝ զայն Բարիզ հրաւիրելու և այդ բաղնիքին յար և նմանը իր պալատներէն միոյն մէջ շինել տալու համար։ սակայն 70ի պատերազմը արգելք կ'ըլլայ կայսրուհին ծրագրին գործադրումին և արուեստագէտը Պոլիս կը մնայ։

Սուլթան Համիտի կայսրութեան շրջանին, Պալի Պալեան, ցոյց տուած է իր տաղանդին չափը բազմաթիւ և կարեւոր կոթողներու կառուցմամբ, որոնք չէ ուղած ստորագրել վերին աստիճանի համեստութիւնով մը։

Պալի Պալեան իբրև մարդ՝ ուղղակի արդարասէր այն հազուագիւտ դէմքերէն մէկն

էր, նոյն իսկ օտարները իր մասին խորին հիացումով կը խօսէին և ակնածանօք կը վերաբերուէին։ Իրեն համար ցեղական ու կրօնական խտրութիւն գոյութիւն չունէր, իբրև սկզբունք կը դաւանէր գեղարուեստին միջազգայնութիւնը և տաղանդին գերիշխանութիւնը, իրեն համար Հայը, Թիւրքը և Յոյնը հաւասարապէս արժանի էին համակրանքի և քաջալերութեան, բաւ էր որ ցոյց տրուէր իրեն տաղանդ և գործունէութիւն։ Դուրսը, շուկային մէջ, քիչ չէին ամէն ազգի պատկանող գործաւորապետներ և նոյն իսկ հասարակ գործաւորներ, որ մեծ ուսքա Պալիին ձեռքը չի սեղմէին յարգանքի և երախտագիտութեան զգացումներով սողորուած։

Պալի Պալեան ԳՅԻ Պօլսոյ Չարդին օրերուն Մեծ Ծուկային վերաշինութեամբը զբաղուած միջոցին՝ երբ բարձրագոյն հրամանաւ իր անձին սպահովութեանը համար գինուորներով շրջապատուած Պէշիքթաշի իր բնակարանը կ'առաջնորդուէր, խուժանին մէջէն բսած են թէ «անձ մեծ վարպետը, մեր հայրը կ'անցնի, հանդարտ կեցէք և զինքը բարեկեցէք»։

Դարձեալ նոյն տխուր օրերուն, իր բնակած թաղին մէջ, թափառական խուժան մը ուղած է զիչերուան հանդարտութիւնէն օգտուելով թաղին փոքրաթիւ հայ բնակչութիւնը սրէ անցնել, բայց թաղեցի թիւրքերէն տեղեկանալով Պալի Պալեանի և Պէշիքթաշի կառավարիչ համբաւուոր Հաճի Հասան բաշային ու պատերազմական նախարար Բիզա բաշային միջև երկար տարիներէ ի վեր գոյութիւն ունեցող մտերմական յարաբերութեանը՝ ինչպէս նաև՝ յիշեալներուն մօտ վարպետին ունեցած տղղեցութեան մասին, խուժանը վտիպած է Չարդի ծրագիրը գործադրելու։

Հաճի Հասան բաշայի զազանի դեկատրութեամբ, ԳՅԻ վերջերք, արուեստագէտը ընտանեօք Պուլկարիա մեկնած է՝ բռնապետական ուժովին հալածանքէն փախտական օրդին ահանելու և երկու տարիէ աւելի հոն մնալէ վերջ վերադարձած է Պոլիս ուր՝ այլևս ձեռնացած և յողնած կէս դարու ժրջան և բեզուն գործարարութեանէն, բոլորովին կը քաշուի ասպրտութեանը, չի մտնալով սակայն մինչև իր վերջին օրերը կարկինն ու թուղթը։ Արուեստագէտին

